

KELMEI – 540

Mokslinės konferencijos,
vykusios 2024 m. balandžio 26 d.
Kelmės krašto muziejuje,
medžiaga

KELMEI – 540

Mokslinės konferencijos,
vykusios 2024 m. balandžio 26 d.
Kelmės krašto muziejuje,
medžiaga

Kelmė 2024

Konferencijos organizatorius

Projekto rėmėjai:

- © *Jonas Drungilas*
- © *Aušrelė Kristina Pažėraitė*
- © *Laurynas Giedrimas*
- © *Danutė Ramonaitė-Mukienė*
- © *Kelmės krašto muziejus*

TURINYS

5 / Dr. JONAS DRUNGILAS, Lietuvos istorijos instituto vyresn. mokslo darbuotojas. „Nauji Kelmės savininkų Gruževskių giminės istorijos puslapiai XVI a. pab.–XVIII a.“

17 / Dr. AUŠRELĖ KRISTINA PAŽĖRAITĖ, Vilniaus universiteto docentė. „Kelmės ješiva – viena žymesnių Rytų Europos judaizmo dvasinių seminarijų“

39 / LAURYNAS GIEDRIMAS, Lietuvos istorijos instituto doktorantas, Šiaulių „Aušros“ muziejaus muziejininkas. „Kelmės katalikų klebonija ir parapija XIX a. I p.“

Kelmės krašto muziejus. Fotografė Kristina Milašauskienė

Jonas Drungilas

**Nauji Kelmės savininkų Gruževskių
giminės istorijos puslapiai
XVI a. pab.–XVIII a.**

Gruževskių giminės istorija – neatsiejama Kelmės miestelio istorijos dalis, nes ši giminė 1591 m. tapo čia buvusio dvaro savininke, o vėliau šios valdos centre gyveno iki pat Antrojo pasaulinio karo. Tai liudija, jog šios giminės ir Kelmės miestelio praeitis yra tamptariai susijusi.

Kelmės bei čia gyvenusių Gruževskių istoriją pirmasis tyrinėjo vienas iš šios giminės atstovų – Boleslovas Gruževskis. 1912 m. jis paskelbė Kelmės reformatų bendruomenės istoriją atspindinčių dokumentų rinkinį, prie jų pateikdamas ir savo paties vertingus komentarus. Vėliau pasirodė įvairių apžvalgiinių straipsnių bei leidinių, kuriuose buvo aptariama tiek miestelio, tiek tuometinių jos savininkų istorija.

Gruževskių giminė XVII a. II p. Žemaitijos kunigaikštystėje pagal ekonominį pajėgumą buvo trečia (po Radvilų ir Sapiėgų), todėl patraukė ir šios publikacijos autoriaus dėmesį. 2005 m. išspausdintame straipsnyje detaliam aptariau šios giminės genealogiją iki XVIII amžiaus. Vėliau lankantis Baltarusijos (Minsko), Rusijos (Maskvos, Sankt Peterburgo) ir Lenkijos (Varšuvos) archyvuose bei bibliotekų rankraštyuose pavyko aptikti naujos medžiagos, kuri suteikė įdomios bei ver-

Jonas Drungilas. Fotografė Kristina Milašauskienė

tingos informacijos apie atskirus Gruževskių giminės narius. Tad šiais, didesnės ar mažesnės vertės atradimais, įdomesniais pastebėjimais pateikiamame straipsnyje ir dalinuosi. Naujai surastą medžiagą pateikiu chronologiškai, t. y. paeiliui rašydamas apie tuos Gruževskių giminės kartų atstovus, apie kuriuos pavyko rasti naujų žinių.

Šios giminės pirmtakas Žemaitijoje buvo Jonas Gruževskis (†1609). Jis pirmasis atvyko iš Lenkijos Karalystės Mazovijos regiono ir įsikūrė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK). Iš pradžių, dar prieš 1560 m., jis buvo užverbuotas Vladymyro paseniūno Vasilijaus Hulevičiaus ir tapo Bajivo dvaro, buvusio Voluinėje (dab. Ukrainoje), vietininku. Vėliau jį globojo LDK kancleris Mikalojus Radvila Juodasis, paskyręs jį Niechnievičių dvaro (dab. Baltarusijoje) vietininku. Mirus M. Radvilai Juodajam, J. Gruževskį pradėjo globoti jo sūnus – LDK dvaro maršalka Mikalojus Radvila Našlaitėlis, kuris, įvertinęs il-

gametę J. Gruževskio vietininkavimo patirtį, apie 1580-uosius metus jį paskyrė Šiaulių valsčiaus (1589 m. tapo ekonomija) vietininku. Ją J. Gruževskis administravo dvylika metų.

Tapęs šio valsčiaus vietininku, J. Gruževskis pamažu pradėjo „lipdyti“ savo žemėvaldą Žemaitijoje. 1586 m. jis nusipirko Želvių dvarą, po metų – Šilėnų, galiausiai 1591-aisiais už didžiulę 15 000 kapų grašių sumą įsigijo stambią Kelmės valdą. Ši pinigų suma tada buvo didžiulė, todėl natūraliai kyla klausimas, iš kur šis vietininkas gavo tiek pinigų? Atsakymą sufleruoja Minske, Baltarusijos valstybiniame istorijos archyve (*Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі*), esančiame Radvilų giminės fonde aptiktas įdomus dokumentas, kuriame tuometinis Šiaulių valsčiaus valdytojas M. Radvila Našlaitėlis senam savo tarnybininkui J. Gruževskiui 1588 m. už 30 000 auksinų metams įkeitė visą Šiaulių valsčių. Ši 30 000 lenkiškų auksinų suma tuomet prilygo 15 000 kapų grašių, t. y. pinigų sumai už kurią vėliau J. Gruževskis nusipirko Kelmės valdą. O čia pirmiausiai vertėtų prisiminti, kad tuomet J. Gruževskis turėjo ilgametę, daugiau negu 30 metų vietininkavimo patirtį. Administruojant vis didesnes valdas jam kaip vietininkui nubyrėdavo atitinkamai ir didesnės pinigų sumos. Be to, nuo 1580 m. J. Gruževskio administruojamas didžiulis Šiaulių valsčius, kuriam tuomet priklausė keturi miesteliai (Joniškis, Radviliškis, Šiauliai, Žagarė), taip pat turėjo ženkliai padidinti jo turimą finansinį kapitalą. Darome prielaidą, kad, jei 1588m. J. Gruževskis sugebėjo M. Radvilai Našlaitėliui sumokėti metinį Šiaulių valsčiaus nuomos 30 000 auksinų dydžio mokestį, jis kaip patyręs valdų valdytojas, nuomodamas šį valsčių metams, žinojo, kad iš šios valdos turėtų gauti ženkliai

daugiau nei sumokėjo už jos nuomą. Tad nenuostabu, kad, praslinkus dviem metams po šios nuomos, jis nusipirko stambią Kelmės valdą. Šis faktas atskleidžia J. Gruževskio ekonominius gebėjimus bei sumanumą, t. y. mokėjimą tinkamai investuoti turimas lėšas, kad vėliau iš jų gautų dar didesnę pelną.

Po šios Gruževskių pirmtako Žemaitijoje mirties čia giminės vairą perėmė jo sūnus Jurgis († 1651). Jį globoti ėmėsi jaunuoju Gruževskiu pasitikėjęs LDK lauko etmonas Kristupas Radvila. Apie išaugusį šių asmenų tarpusavio pasitikėjimą rodo vieno laiško, kuris dabar saugomas Rusijos nacionalinės bibliotekos Sankt Peterburge (*Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург*) Rankraščių skyriuje, fragmentas. Minėtą laišką 1619 m. sausio 14 d. LDK lauko etmonas K. Radvila adresavo vokiečių pėstininkų pulkininkui Jurgiui Krejcai. Jame rašoma: „*Pone Krejcai, išvykdamas iš šių kraštų savo vietoje [vadovauti] palieku, tiek lenkų, tiek svetimšalių kariams Jo Malonybę poną Jurgį Gruževskį, Jo Karališkos Mylistos rotmistrą, prašydamas, kad tinkamai jam rodytumėte pagarbą ir paklusnumą [...]*“. Minėto laiško fragmentas, kuriame atsiskleidžia K. Radvilos pasitikėjimas tuometiniu rotmistru, kartu liudija ir apie J. Gruževskio įgytą karinę bei vadovavimo patirtį. Todėl neatsitiktinai, tuometiniam Žemaitijos vėliavininkui Jurgiui Šemetai kartu su LDK didžiuoju etmonu Jonu Karoliu Chodkevičiumi išvykus į Chotyno žygį, o LDK lauko etmonui K. Radvilai renkant kariuomenę karui su švedais, šio žygio metu, 1621 m. spalio mėnesį, Žemaitijos vėliavininku buvo išrinktas J. Gruževskis. Netrukus, 1635 m., neabejotinai K. Radvilos įtakos dėka, jis gavo penktą pagal rangą pareigybę Žemaitijoje – tapo Žemaitijos žemės teismo

teisėju. Su šiuo pakitusiu giminės statusu ir antrai giminės kartai atstovaujanciais J. Gruževskiu ir jo žmona Marijona Samsonaite Podberekyste yra susiję Kelmėje iškilę pirmieji mūriniai pastatai (mūrinė evangelikų reformatų bažnyčia bei mūriniai įvažiuojamieji dvaro vartai). Nesenai dvaro rūmuose atlikti archeologiniai kasinėjimai atskleidė, kad po visu dabartinių rūmų pastatu anksčiau yra buvę mūriniai dvaro rūšiai.

Verta paminėti ir dar vieną istorinį šaltinį – laišką, saugomą Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (*Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*). Jis rašytas J. Gruževskio ir adresuotas LDK maršalkai Albertui Liudvikui Radvilai – Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio, anksčiau globojusio Joną Gruževskį († 1609), sūnui. Šis laiškas yra gerokai nukentėjęs, matosi, kad jis apdegęs, dešiniojo šono kraštai nubyrėję, tad dalis laiško teksto yra neatkuriama. Dėl šios priežasties sunku nustatyti tikslią laiško parašymo datą. Apytikslę datą padeda nustatyti jame užfiksuotos dvi detalės. Pirma, šiame laiške J. Gruževskis pasirašo kaip Žemaičių žemės teismo teisėjas, vadinasi, laiškas rašytas po 1635 m., kai J. Gruževskis jau buvo gavęs šią pareigybę. Antra, laiškas adresuotas A.L.Radvilai. Tai rodo, kad buvo rašyta po 1640 m., t. y. po pagrindinio J. Gruževskio patrono LDK lauko etmono K. Radvilos mirties. J. Gruževskis šiame A. L. Radvilai adresuotame laiške rašo: „*Nejaučiu Jūsų Kunigaikštiškai Mylistai padaręs tokių didelių paslaugų, kad drįsčiau prašyti Jūsų Kunigaikštiškos Mylistos, tačiau pats Jūsų Malonybė prašėte, jog būčiau užtikrintas, kad leisite keletą medžių iš savo girios paimti, primenu šį pažadą [...], tad su tokia viltimi pradėjau statyti namelį (lenk. domek) Kelmėje.*“ Iš išlikusio teksto nėra aišku, kur ir kokioje vietoje mi-

nėtas „namelis“ statomas, tačiau ši detalė, tikėtina, liudija apie prasidėjusias ar įsibėgėjusias Kelmės dvaro rūmų ar vieno kurio nors iš rūmų aplinkoje buvusių pastatų statybas.

Tėvas Jurgis Gruževskis, rūpindamasis giminės reikalais, savo sūnus patikėjo Radvilų globai. Tuo laikotarpiu du jo sūnūs – aštuoniolikmetis Jonas ir jo brolis Mikalojus Gruževskiai kartu su septyniolikmečiu, būsimuoju LDK arklidininku Boguslavu Radvila keliavo po Vakarų Europą. Ši drauge keliaujančių jaunuolių trijulė 1637 m. įsirašė į Groningeno, o 1640 m. – į Leideno protestantiškus Olandijos universitetus. B. Radvilos biografijos tyrinėtojai yra išsiaiškinę, kad šis B. Radvila ne kartą lankėsi Prancūzijoje, bet pagal išlikusius istorinius šaltinius nėra pavykę nustatyti kada konkrečiai jis čia buvo. Vienas objektų, kuris sudaro galimybę patikslinti ne tik LDK arklidininko B. Radvilos, bet ir J. Gruževskio apsilankymą Prancūzijos sostinėje Paryžiuje, yra išlikęs nedidelis iš Brėmeno miesto kilusio, anuomet Prūsijos Kunigaikštystės Karaliaučiaus miesto tarybai priklaususio Jono Bredeloeno atminimų albumėlis. Dabar jis saugomas Maskvoje esančios Rusijos valstybinės viešosios istorinės bibliotekos (*Государственная Публичная Историческая библиотека России*) Rankraščių skyriuje. Į jį albumėlis kartu su lituanistiniais tyrimams svarbiu nedideliu knygų ir dokumentų rinkiniu pateko po Antrojo pasaulinio karo kaip karo grobis. Iš šio albumėlio įrašo sužinome, kad J. Bredelonas ir J. Gruževskis susitiko Paryžiuje 1641 m. gruodžio 7d. Tuomet Karaliaučiaus tarybos nariui jo albumėlio 98 lape J. Gruževskis paliko lotynišką įrašą, kuris, išvertus į lietuvių kalbą, reiškia, kad *„Bet kuris kraujas yra vienspalvis, dėl to tikras kilmingumas yra tas, kuris pradžių gauna nuo narsumo.*

Iš draugiškumo šiek tiek parašiau.“ Pasirašo Jonas Gruževskis, Lietuvos bajoras, Paryžius. Įdomu tai, kad šiame įrašė matyti, kaip prie lotyniško įrašo Lituanus, t. y. „lietuvis“, iš pradžių buvo bandyta rašyti kaip Polonus, t. y. „lenkas“, bet rašydamas antrąją raidę J. Gruževskis persigalvojo ir ištaisė į *lietuvį*. Šio pirminio sumanymo, kai jis norėjo parašyti kaip „lenkas“, neverta sieti su J. Gruževskio giminės lenkiška kilme, nes tokiu atveju greičiau būtų parašęs kaip Samogita, t.y. „žemaitis“, nes jis gimė ir užaugo Žemaitijos kunigaikštystėje. Greičiausiai, kad jis save norėjo įvardinti „lenku“, taip parodymas, kad yra Abiejų Tautų Respublikos pilietis.

Taigi, J. Gruževskio apsilankymas Paryžiuje 1641 m. gruodžio 7 d. liko užfiksuotas ir šiandien kiekvienam kelmiškiui, besigrožinčiam Paryžiui bei keliaujančiam šio miesto gatvėmis, gali priminti, kad prieš keletą šimtmečių čia taip pat lankėsi ir anuometinis Kelmės valdos ir miestelio savininkas Jurgis Gruževskis.

Šių bendrų J. Gruževskio ir jo patrono B. Radvilos kelionių patirtys bei toliau palaikomi ryšiai sudarė galimybę susiformuoti tarpriems jų ryšiams. Apie jų svarbą bei reikšmę liudija anuomet Kelmės dvaro rūmuose kabėjęs B. Radvilos paveikslas. 1675-aisiais, praėjus šešeriams metams po Boguslavo Radvilos mirties, J. Gruževskis laiške Brandenburgo kurfiursto patarėjui rašo: „[...] *Siunčiu Jos Mylistai Kunigaikštystei [t. y. Liudvikai Karolinai Radvilaitei] šviesios atminties Jo Mylistos pono [Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės] arklidinin-ko paveikslą, nutapyto jaunystėje, gyvai, kurį [reiktų] pataisyti arba perkopijuoti.*“ Iš šio teksto aiškėja, kad J. Gruževskis puikiai prisiminė, kaip B. Radvila atrodė jaunystėje, ir jam prirašius, kad paveikslas tapytas gyvai (lot. „ad vivum“), rodo, kad

tapant B. Radvilos paveikslą greičiausiai dalyvavo ir J. Gruževskis. Pateikto teksto pabaigoje prirašyta, kad ši paveikslą reiktų persikopijuoti, o tai galėtų reikšti, kad jo savininkas – J. Gruževskis, išsiųsdamas šį paveikslą, norėjo jį atgauti. Tai taip pat patvirtina apie buvusį stiprų J. Gruževskio ir jo globėjo B. Radvilos, kuris rašant laišką jau buvo miręs, emocinį ryšį.

Minėtos kelionės, stipri Gruževskių giminės ekonominė padėtis bei jos narių užimamos aukštos pareigos tapo impulsu atsirasti naujiems Gruževskių kultūriniais poreikiams. Kartu su Kelmės dvare buvusiais ir atsirandančiais paveikslais ver-ta prisiminti čia formuotą Gruževskių giminės biblioteką. Iš 1687 m. Žemaitijos pakamario J. Gruževskio rašyto laiško jau minėtam Brandenburgo kurfiursto patarėjui sužinome keletą įdomių detalių. Vienoje laiško dalyje rašoma: „[...] *Jo Mylistai kunigui Blašpilui, maloningajam ponui, žemai lenkiuosi ir prašau, kad atsiųstų mano sūnaus knygas*“. Tai patvirtina, kad Kelmės dvare buvo kaupiama biblioteka, o taip rodo dvaro savininko rūpestį, kad jo turėtos knygos sugrįžtų į dvaro biblioteką. Kitame šio laiško fragmente užfiksuota dar viena detalė: „[...] *paskutinį kartą būdamas Karaliaučiuje ieškojau knygos, kurios pavadinimas – Juozapas, Judėjos senovė („Josephus, Antiquitate Judaica“), lotynų kalba, tačiau tą kartą neradau, jeigu per dabar vykstantį jomarką ši knyga būtų, drįstu paprašyti, kad Jūsų Mylista pone, iš savo malonės, tą knygą nupirktumėte ir man per pasiuntinį atsiųstumėte [...]*“. Šis teksto fragmentas rodo J. Gruževskio bibliofilinį polinkį savo bibliotekai kryptingai ieškoti vienos ar kitos knygos, kaip ir šiuo atveju – ieškant pirmojo amžiaus žydų istoriko Juozapo Flavijaus leidinio apie Judėjos senovę. Be to, tai liudija J. Gruževskį buvus smalsų skaitytoją, kuris, lankydamasis miestuose, užsukdavo ir pas knygų prekiautojus.

Kelmės dvaro savininko, LDK rotmistro, Stanislovo Augusto Poniatovskio šambeliono (nuo 1778 m.), Šiaulių pavieto vyriausiojo vėliavininko Marcijono Gruževskio portretas. XVIII a. pab. Dailininkas nežinomas. Portretas saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje

Apibendrinant aptartą XVI a. II p.–XVIII a. pr. Gruževskių giminės istoriją, bei papildant ją naujais rasta duomenis, matome išryškėjusius kai kuriuos dėsningumus. Pirmosios kartos atstovas Jonas (†1609), buvęs Radvilų giminės valdų vietininkas, suformavo giminės žemėvaldą, taip vėlesnių kartų atstovams užtikrindamas nuolatinį ekonominį pajėgumą bei vėliau dėl to išaugusį giminės statusą. Antrosios kartos atstovas Jur-

gis (†1651), tapęs Žemaitijos žemės teismo teisėju, pirmasis prasimušė į Žemaitijos valdžios elitą. Jis giminės statusą įvirtino ir savo valdos centre Kelmėje, čia pradėjęs statyti mūrinius reprezentacinius pastatus – mūrinius dvaro įvažiuojamuosius vartus, evangelikų reformatų bažnyčią, mūrinius dvaro rūsius. Trečiosios kartos atstovas Jonas (†1684) gavo trečią pagal rangą regione pareigybę – Žemaitijos pakamario. Jo valdymo laikotarpiu Kelmės dvaras tapo kultūriniu židiniu. Čia, rūmuose, buvo vertingų paveikslų bei savininkų formuojama biblioteka. Galiausiai ketvirtosios kartos atstovas Jokūbas tapo LDK virtuviniu, taip pasiekęs šios giminės galimybių viršūnę ir prasimušęs į LDK valdantįjį elitą. Jis dalyvavo tuomet vykstančiame vidaus kare ir 1709 m. žuvo. Po jo mirties pastebimi tam tikri pokyčiai giminės veikloje. Vienas iš Jokūbo sūnų – Marcijonas Liudvikas († 1775) iš pradžių studijavo Karaliaučiuje, vėliau karinius mokslus tęsė Berlyne, tarnaudamas Prūsijos kariuomenėje gavo kapitono laipsnį. Jis turėjo keletą sūnų, iš kurių trys pasirinko karininko profesiją: Jurgis Viktoras († 1807) tapo LDK kariuomenės generolu adjutantu, Jokūbas Ernestas – LDK kariuomenės majoru, o Marcijonas († 1812) – LDK rotmistru. Šios giminės linijos trečiojoje kariškių kartoje minėto Jokūbo Ernesto sūnus Julius Teodoras tapo vienu iš 1831 m. sukilimo Žemaitijoje vadų.

Matome, kad minėti Gruževskių giminės linijos atstovai nesivaikė Žemaičių kunigaikštystės garbės ir titulinių pareigybių. Jų veikla kryptingai buvo nukreipta į kariuomenę. Neabejotina, kad tokį jų veiklos modelio pasirinkimą įtakojo Prūsijos kilmingųjų pavyzdys.

Tuometinėje Prūsijos bajorijoje egzistavo trys veiklos modeliai: pirma – karininkas (viena iš populiariausių veiklų tarp Prūsijos kilmingųjų), antra – biurokratas (dalyvaujantis

teisinėje-administracinėje veikloje), trečia – valdovo dvaro pareigūnas. Šio prūsiškojo karininko modelio įsitvirtinimą Gruževskių giminėje XVIII a.–XIX a. pr. lėmė keletas veiksnių: pirma – studijos miestuose, kur buvo kalbama vokiškai, antra – konfesija (evangelikai reformatai) ir trečia – vedybos su vokiškos kilmės bajoraitėmis.

Kartu su atlyginimu už tarnybą kariuomenėje Gruževskiai nuolat gaudavo dideles finansines pajamas iš jų giminei priklausančių valdų. Tai sudarė galimybes dvare dar labiau plėtoti kultūrą. Čia galime paminėti keletą svarbesnių jos komponentų. Pirma – Kelmės dvaro valdos centre apie 1780-uosius metus buvo pastatyti tretieji mūriniai rūmai (tai taip pat galima sieti su Prūsijos įtaka) Žemaitijos kunigaikštystėje. Antra: dvare nuo XVII a. buvo kaupiama dvaro biblioteka, apie kurios turtingumą primena šis faktas: 1805 m. Jurgis Gruževskis Vilniaus universiteto bibliotekai padovanojo Samuelio Boguslavo Chilinskio bibliją (pagal apimtį didžiausią iki šiol rastą šio leidinio variantą), kurios žinomi tik trys pasaulyje išlikę egzemplioriai. Trečia ir ketvirta – Kelmės dvaro rūmuose buvo saugomas monetų bei portretų rinkinys. Penkta – dvaras turėjo dar XVI a. pab. pradėtą tvarkyti Kelmės valdos archyvą, kurio didžiausia dalis šiandien saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje. Šešta – žinoma, kad šalia rūmų būta saulės laikrodžio. Septinta – dvarui priklausė muzikantų grupė, o taip pat ir kiti kultūriniai atributai, kurių išsamesnis tyrinėjimas dar laukia ateityje.

Visa tai rodo Kelmės kaip provincinio dvaro, buvusio vieno iš kultūros židinių Žemaitijos kunigaikštystėje, išskirtinumą, kurį kūrė ir formavo Gruževskių giminė, o tai darė įtaką Kelmės miestelio bendruomenei, jos gyvenimui.

LITERATŪRA APIE APIE KELMĘ IR GRUŽEVSKIŲ GIMINĘ

1. Butvilaitė Rasa, „Kelmės dvaro sodybos architektūros raida XVI–XX amžiais“, *Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai* (ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 47–48), Vilnius, 2008, p. 99–131.

2. Drungilas Jonas, *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje XVI–XVIII a. Migracija, kalba, atmintis*, Vilnius, 2019.

3. Drungilas Jonas, „Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia)“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004 / 2, Vilnius, 2005, p. 53–78.

4. Drungilas Jonas, „Jono Gruževskio archyvo registras (XVI a. pab.–XVII a. pr.)“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 251–266.

5. Drungilas Jonas, „Privataus miestelio raida Žemaitijoje: Kelmės atvejis (XVI a. pabaiga – XVIII a. pradžia)“, *Miestas, dvaras, kaimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje XVI–XVIII a. Lokalinės istorijos problemos*, sudarė R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2018, p. 83–120.

6. Grimalauskaitė Dalia, „Lietuvos dvarų numizmatikos rinkinių pėdsakais: Gruževskių giminės kolekcija“, *Lietuvos dvarai: kultūros paveldo tyrinėjimai* (ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 55), Vilnius, 2009, p. 165–180.

7. Друнгилас Йонас, „Natione Lituanus Russorum: к вопросу об этнокультурной идентичности ректора Вильнюсского университета иезуита Яна Гружевского (1578–1646)“, *Религия и Русь, XV–XVIII вв.*, отв. сост. А. В. Доронин, Москва, 2020, p. 186–195.

Aušrelė Kristina Pažėraitė

Kelmės „Talmud Toros“ ješivos vieta musaro judėjimo žemėlapyje ir reikšmė šiuolaikiniam ortodoksiniam žydų pasauliui

ĮVADAS

Šiame straipsnyje aptariamas Kelmės ješivos, vadinamos „Talmud Tora“, savitumas kitų Lietuvos didžiųjų ješivų kontekste. Didelė dalis Lietuvos ješivų XIX a. pab.–XX a. pr. buvo daugiau ar mažiau įtraukusios į savo studijų programą *musaro* (moralinius klausimus analizuojančios literatūros) studijavimą ir praktikavimą. Kelmėje ši programa turėjo savo išskirtinių bruožų. Šis savitumas buvo neatsiejamas nuo jos steigėjo – rabino Simchos Zisselio Zivo asmenybės, todėl, norint atskleisti šį savitumą ir „Talmud Tora“ ješivos indėlį į šiuolaikinės žydų ortodoksijos (*chareidim*) ir jos ideologijos, žinomos kaip *Daat Tora*, formavimąsi, šiame straipsnyje aptariamos tokios temos kaip rabino S. Zivo savitas musaro aiškinimas, inovacijos ješivos studijų programoje, ješivos istorijos bruožai bei žymūs „Talmud Tora“ ješivos absolventai, galiausiai – rabino S. Zivo mokymo atgarsiai šiandien. Straipsnyje laikomasi idėjų istorijos prieigos.

Kelmės „Talmud Toros“ ješivos istoriją ir rabino S. Zivo biografiją iki šiol dar nėra daug tyrinėta. Vienas pirmųjų ty-

Aušrelė Kristina Pažėraitė. Fotografė Kristina Milašauskienė

rimų yra paskelbtas Dovo Katzo tritomio, skirto Musaro judėjimo Lietuvoje istorijai, *Tenuat ha-musar*¹, antrajame tome. Šiuo tyrimu daugiausiai rėmėsi rabinas Chaimas Buršteinas, jau daugiau nei dešimt metų užsiimantis Lietuvos Musaro judėjimo atstovų rabinų raštų vertimu į rusų kalbą ir leidimu Vilniuje. Jis yra išleidęs ir rabino S. Zivo „Raštus“².

Abu šie pristatymai skirti pagarbiam žavesiui žadinti, kartu pateikia ir nemažai informacijos, surinktos iš įvairių Lietuvoje sunkiai pasiekiamų šaltinių – laiškų, prisiminimų ir kitų tekstų, esančių Izraelio archyvuose ir bibliotekose. Šiuo metu daugiausiai tyrimais užsiima Elono universiteto (JAV) Religijos studijų docentas, daugelio akademinų straipsnių ir monografijų³ autorius Geoffrey D. Claussenas. Nemaža dalimi jo faktinė informacija taip pat remiasi D. Katzu, nors jis įtraukė ir keletą kitų šaltinių, tik, skirtingai nuo hagiografinės retorikos, kuria persmelkta tiek D. Katzo, tiek ypač sutirštintai nau-

dojamos rabino Chaimo Buršteino įvade, skirtame rabino S. Zivo „Raštų“ rinktinei, G. Claussenas prisilaiko akademinio santūrumo ir objektyvumo kriterijų. Jo tyrimai daugiau orientuoti į rabino S. Zivo *musaro* mokymą, santykį su filosofija ir kitus intelektualinės istorijos aspektus, kurie yra ar gali būti aktualūs ar aktualizuoti šiandien žydų ir ne žydų intelektualiniame gyvenime ar tiesiog gyvenime. Šiame straipsnyje, remiantis šiuo metu žinoma, dažniausiai naudojama informacija apie rabiną S. Zivą ir apie Kelmės ješivą, aktualizuojami reikšmingesni šios istorijos aspektai.

MUSARO JUDĖJIMO LIETUVOJE XIX A. PRIEŽASTYS

Kelmės ješivos istorija buvo tiriama pirmiausiai aiškinantis, kaip ješiva, susijusi su Musaro (nuo hebrajiško termino, reiškiančio moralę, moralinį mokymą) judėjimu, t. y. XIX a. vid. Lietuvoje kilusiu žydų judėjimu, kurio adeptai⁴ siekė ypač didelį dėmesį tiek asmeniniame gyvenime, tiek ir žydų bendruomenėse skirti moraliniam ugdymui(si). Tokio išskirtinio dėmesio šiems klausimams aktualumas galėtų būti paaiškintas tuo, kad XIX a. tradicinės Lietuvos žydų bendruomenės tiek dėl ekonominių ir socialinių sąlygų kismo link modernėjimo, tiek ir dėl carinės politikos, siekusios „perauklėti“ žydus, transformuojant tradicinę švietimo sistemą⁵, ne visada galėjo užtikrinti saugią tradicinę aplinką augančiam jaunimui. Plintantys nauji socialiniai ir kultūriniai judėjimai, individualizmas, siekiai studijuoti įvairius mokslus, platesni kontaktai su ne žydų visuomene, kėlė naujus iššūkius⁶. Pasikeitęs gyvenimas ir visuomenės transformacijos Europoje reikalavo peržiūrėti tradicines auklėjimo ir ugdymo priemones. Įvairių politinių

Reb Simchos Zisselio Zivo „Talmud Tora“ Kelmėje. Piešinio autorius Loren Hodes. Nuotrauka iš: <https://jewishreviewofbooks.com/authors/?a=rabbi-simcha-zissel-ziv>

ir religinių pažiūrų ideologai formavo skirtingas bei konkuruojančias programas ir vizijas. Carinės Rusijos laikais žydams Lietuvoje iškilo problema, kaip atrasti būdų atsilaikyti prieš spaudimą, kurį jie patyrė tiek iš carinės valdžios, tiek ir bendrai tuo metu „ore tvyrojusios“ „laiko dvasios“, reikalavusios atsitraukti nuo tradicinio gyvenimo būdo, įsisavinti žiniją, reikalingą moderniai ekonomikai ir, atitinkamai, pertvarkyti tradicinę švietimo sistemą ir programas kartu su atnaujinimais asmenybės ugdymo ideologijomis ir perspektyvomis. Jeigu carinės valdžios politika buvo jaučiama kaip prievartinė ir laužanti nusistovėjusias, prieš šimtmečius susiformavusias bendruomeninio gyvenimo normas, suvoktas kaip dieviškai įsakytas, tai žydų Apšvietos ideologijos (*Haskalos*) šalininkai (maskiliai), turėdami atsinaujinimo ir kultūros „perkrovimo“ perspektyvą, kad žydai galėtų kaip lygūs su lygiais dalyvauti

visuomenių, kuriose gyveno, kultūriniam ir ekonominiame gyvenime, iki tam tikros linijos atrodė linę jei ne palaikyti carinę politiką, tai bent jau pasinaudoti ja saviems tikslams – siekti progresyvių idėjų, kaip jie tuo metu tai įsivaizdavo, realizavimo. Priešikumas ir pasipriešinimas tuose sluoksniuose, kurie siekė išsaugoti senąją normatyvinę bendruomeninio gyvenimo tvarką tiek carinei politikai (kad ir tiesiogiai neinant į konfrontaciją), tiek ir maskiliams (aktyviai konfrontuojant), buvo didelis. Šiame kontekste XIX a. viduryje rabino Izraelio Salanterio veikla, orientuota į naujos kartos ugdymą, remiantis ne tik ir ne tiek tradicinėmis Talmudo studijomis, bet įtraukiant ir *musaro* knygas, skirtas charakterio savybėms tobulinti, etinio sąmoningumo puoselėjimui, savęs pažinimui, gali būti interpretuojama kaip pastanga suteikti tiems žydams, kurie užsiims prekybine ir kitokia ekonomine veikla, galbūt įgis nežydiškų mokslo žinių ir nebebus kaip kad ankstesnės kartos saistomos bendruomenės normų, moralinį pagrindą. Šią hipotetinę viziją galėtų patvirtinti tai, kad Kaune apie 1848–1849 m. susibūrusioje jo mokinių grupėje dalyvavo žinomi pirkliai ir verslininkai, kurių pats žinomiausias buvo iš Žagarės kilęs Vulfas Kolonimas Visockis. Jis vertėsi prekyba arbata, buvo įkūręs firmą „Visockio arbatžolės“ (*Wisotzky Tea*), XIX a. pabaigoje tapusią viena stambiausių arbatžolių firmų carinėje Rusijoje. Kai apie 1858 m. I. Salanteris išvyko iš Lietuvos į Prūsiją, vienas jo kelionių po Prūsijos miestus (pradedant Karaliaučiumi) tikslų buvo komunikuoti su žydų studentais ten veikusiuose universitetuose⁷.

Kelmės ješivos „Talmud Tora“ steigėjas rabinas S. Zivas buvo vienas iš jaunuolių, siekusių pasaulietinių mokslų. Nusiteikęs kritiškai jis nuvyko į Kauną susitikti su rabinu I. Salan-

teriu. Susitikimas baigėsi tuo, kad S. Zivas tapo vienu ištikimiausių I. Salanterio šalininkų ir mokinių, tačiau neatmetė ir pasaulietinių mokslų studijavimo reikalingumo.

RABINAS SIMCHA ZISSELIS ZIVAS

Rabinas S. Zivas (pilnas vardas Simcha Mordechai Ziskind Broide) gimė 1824 m. Kelmėje. Abu jo tėvai buvo kilę iš garsių rabinų. Tėvas – rabinas Israel Broide buvo pirklys ir rabiniško teismo teisėjas. Apie motiną (Chają Ziv) skilido kalbos kaip apie nepaprasto gerumo ir išminties moterį⁸. Kadangi tėvas buvo didelis Talmudo žinovas, jis pats mokė sūnų ir, kaip pasakojama, tokių dalykų, kurie buvo ir Haskalos šalininkų vaikų lavinimo programose (hebrajų kalbos gramatikos ir hebrajiškų Šventojo Rašto knygų)⁹ papildomai dar samdė nežydiškų dalykų (vokiečių kalbos) mokytojus.

Tradicinėje žydų švietimo sistemoje hebrajų kalbą ir Biblijos knygas reikėdavo įsisavinti pačiame pirmajame mokymosi etape, kai 3–5 metų vaikai (berniukai) būdavo ugdomi chederiuose, t. y. pradinėse mokyklėlėse, kurias išlaikydavo bendruomenė. Čia vaikai iš karto būdavo supažindinami su hebrajišku raidynu ir mokomi skaityti iš maldynų (*sidurų*), Toros su komentarais, ir tokiu būdu išmokdavo hebrajų kalbą, skaityti maldas, susipažindavo su Šventuoju Raštu, t.y. įsisavindavo visa, ko reikia religinei kasdienei žydų (vyrų) praktikai. Tuo metu Haskalos naujovė buvo ta, kad ji reikalavo pakeisti pedagogines priemones, t. y., kad hebrajų kalba būtų įsisavinama labiau moksliskai – per gramatiką, žodyną, pagal kokią nors svetimų kalbų mokymosi programą ir kad su Šventuoju Raštu būtų susipažįstama pritaikant kokį nors labiau pedagogines normas atitinkantį metodą, pritaikytą vaiko am-

žiui¹⁰. Tai galėtų reikšti, kad ir būsimasis rabinas S. Zivas tėvo jau buvo auklėjamas atsižvelgiant į ano meto reikalavimus transformuoti švietimo programą pagal modernius pedagogikos pasiekimus. Tai patvirtintų anksčiau išsakytą mintį, kad tradicinę gyvenimo sanklodą siekiančio išsaugoti žydų elito santykis su modernybe, kurią propagavo maskiliai, nebuvo vienareikšmė priešprieša tarp „sena“ ir „nauja“.

S. Zivas po vedybų su Sara Lėja nuvyko į Kauną susitikti su jau pagarsėjusiu tuo metu rabinu I. Salanteriu ir susipažinti su jo *musaro* mokymu (tradiciskai jo biografijose teigiama, kad tikėtina, jog tam, kad sukritikuotų), bet galiausiai tapo jo vienu ištikimiausių pasekėjų, ir, pasak jo paties mokinių, studentų pasakojimų, metus laiko praleido Kaune – pirklio Neviazškio (*Neviazerio*, *Neviozerio*) įkurtame kloize, skirtame būtent I. Salanterio *musaro* studijoms¹¹, studijuodamas su I. Salanteriu ir įsisavindamas charakterio tobulinimo metodus. Gali būti, kad būtent I. Salanterio įtakoje S. Zivui gimė planas ugdyti naujos kartos intelektualinį žydų elitą, kuris turėtų būti įsisavinęs *musarą*. Tai patvirtina tas faktas, kad ješivoje, kurią jis įsteigė Kelmėje, susiformavo visa eilė naujos kartos rabinų, kurie tapo reikšmingų kitų lietuviškų ješivų dvasiniais vadovais ir ugdytojais (mašgiachais), o kai kurie jų, pvz., kaip ravas Elijahu Dessleris, – šiuolaikinės žydų ortodoksijos pagrindiniais ideologais. Skirtingai nei kitos ješivos, traukusios šimtus ar tūkstančius studentų iš viso pasaulio (tokios kaip Telšių, Kauno Slabada), Kelmės „Talmud Tora“ buvo gana uždara. Čia studijavo tik ypatingai atrinkti jaunuoliai, ir, skirtingai tiek nuo tradicinių ješivų (tų, kurios veikė beveik visose didesnėse žydų bendruomenėse ir buvo tų bendruomenių išlaikomos, o čia besimokantys studentai valgydavo ir miego-

davo vietinių gyventojų namuose, todėl buvo visų matomi ir pažįstami), tiek ir nuo didžiųjų ješivų (jose studijuodavo atrinkti jaunuoliai, kurie gyvendavo „bendrabučiuose“, nepriklausydavo nuo jokios bendruomenės, tik nuo ješivos vadovų ir ugdytojų (mašgiachų) priežiūros), didžiąją laiko dalį skyrusių Talmudo studijoms, Kelmės ješivoje didžiausias dėmesys buvo skiriamas *musaro* studijoms (Talmudas taip pat nebuvo apleistas). Čia studentai buvo supažindinami ir su kai kuriais „pasaulietiniais“ dalykais – filosofija, matematika, mokomi užsienio kalbų. Ši studijų programa buvo visiška naujovė Rytų Europoje, ypač Lietuvoje, ir tai galėjo būti viena iš Kelmės žydų bendruomenėje kilusio šiai jašivai priešiško priežasčių. Iš šalies kelmiškiai atrodė kaip „sektantai“ (negatyviaja šio termino reikšme). G. Claussenas rašo, kad, „Simcha Zisselis buvo vienintelis iš I. Salanterio mokinių, palikęs nemažą dalį raštų, orientuotų į *musarą*, o jo raštai dažnai tyrinėja moralinės dorybės klausimus giliau nei I. Salanterio raštai. S. Zivo raštai, kaip ir I. Salanterio, yra nesistemiški ir kartais neaiškūs. Jie dažnai buvo rašomi turint omenyje nedidelę elito studentų grupę, o prasta S. Zivo sveikata gyvenimo pabaigoje skatino jį trumpinti savo raštus taip, kad gali būti sunku iššifruoti jų prasmę. Tačiau jo raštuose taip pat yra meditacijų apie dorybės ir laimės prigimtį, protą ir apreiškimą, žmogaus gyvenimo tikslą, moralinio tobulėjimo sunkumus ir meilės dorybę. Nors juose yra keletas ugningų ir karštų pamokslų, jie taip pat atskleidžia figūrą, kurią patraukė daugelis Haskalos aspektų. Be kita ko, S. Zivo raštai išsiskiria tuo, kad jų autorius domisi klasikine filosofija ir filosofais – pavyzdžiui, Aristotelium, kurio Nikomacho etika S. Zivas skaitė hebrajų kalba.“¹² Tai nereiškia, kad jis priėmė tų filosofų perspektyvas ir mokymus. Jis juos vertino kritiškai,

nors ir ragino, kaip ir jie, siekti išminties, būti panašiais į juos, ieškoti atsakymų į „amžinus“ klausimus „apie dorybės prigimtį ir žmogaus klestėjimą“¹³.

Po to, kai 1857 m. I. Salanteris išvyko į Prūsiją, S. Zivas ne iš karto visam laikui iš Kauno grįžo į Kelmę. Šiek tiek pabuvęs namuose, kur privačiai atsidėjo *musaro* studijoms ir meditacijai, jis išvyko į Ružanus (Baltarusijoje) pas pusbrolių rabiną Mordechajų Gimpelį Jafę, kaip ir jis, buvusį atviresnį moderniai „laiko dvasiai“. Vėliau jis trumpai apsistojo Palangoje kaip pirties prižiūrėtojas, mokytojavo Kretingoje. Kažkuriuo metu I. Salanteris jį „išsiuntė į Žagarės miestelį, kad sustiprintų „musaro namus“, kuriuos ten įkūrė kitas I. Salanterio mokinys – arbatos pirklys Kalonymus Zeevas Visockis (*Wissotzky*). Sakoma, kad kai XVIII a. 6 deš. pabaigoje K. Visockis dėl verslo interesų persikėlė į Maskvą, S. Zivas I. Salanterio nurodymu prisidėjo prie jo tam, jog užtikrintų, kad K. Visockis išlaikytų savo įsipareigojimą tradiciniam judaizmui.¹⁴

S. Zivas į Kelmę grįžo XIX a. 7 deš. viduryje. Čia jo laukė žmona su trimis vaikais, kad išlaikytų šeimą dirbusi maisto prekių parduotuvėje. Pats S. Zivas, nenorėdamas siekti rabino pareigų, bandė pramokti amato (knygrišystės) ir pradėjo pagrindinėje Kelmės sinagogoje sakyti viešus pamokslus, tokiu būdu bandydamas skleisti *musaro* mokymą. Bet, susidūręs su suaugusių žydų nenoru keistis, be to ir su įtarinėjimais, kad jis ėmė skleisti chasidizmą¹⁵, kad įvedinėja naujoves, nusprendė, jog ką nors pakeisti įmanoma tik dirbant nuo mažens su vaikais. Vis dėlto S. Zivo pamokslai patraukė kai kurių neseniai į Kelmę atvykusių pirklių, kurie nebuvo linkę visiškai atsidėti Talmudo studijoms, dėmesį, ir kuriems, atrodo, nebuvo lengva integruotis į vietinę bendruomenę. Jie sudarė pirminį

branduolį tos žydų bendruomenės, kuris šabo popietėmis pradėjo rinktis jo namuose studijuoti *musaro*¹⁶. Na o jaunajai kartai ugdyti S. Zivas įsteigė „Talmud Torą“.

JEŠIVOS „TALMUD TORA“ ISTORIJOS BRUOŽAI
XVIII a. 7 deš. S. Zivas Kelmėje įkūrė mokyklą, skirtą berniukams. Tradiciškai *talmud toromis* buvo vadinamos chederiams analogiškos pradinės mokyklėlės, skirtos neturtinigiems berniukams ir našlaičiams. Tačiau XIX a. vid. tiek dėl Haskalos idėjų įtakos, tiek ir carinei politikai veikiant, buvo įsteigtos kelios *talmud toros* mokyklos, kuriose buvo įvestos ir „pasaulietinės“ disciplinos pagal nežydiškų pradinių mokyklų programas. S. Zivas savo „Talmud Toroje“ taip pat įvedė keletą tokių praktiškai moderniems laikams reikalingų disciplinų. Kita vertus, skirtingai nuo tradicinių *talmud torų*, S. Zivas priėmė į mokyklą ne tik vargšus (tradicines *talmud toras* išlaidė bendruomenė, o S. Zivas negavo jokios paramos nei iš Kelmės žydų bendruomenės, nei iš Kelmės savivaldybės¹⁷), bet ir pasiturinčių tėvų vaikus, kurie galėjo mokėti už mokslą ir buvo suinteresuoti, kad jų vaikai įgytų ne tik tradicinę žydišką, bet ir platesnį išsilavinimą. Be to, jis dar gaudavo lėšų iš privačių aukotojų. Atrodo, kad didžiausią besimokančių vaikų kontingentą sudarė turtingesnių verslininkų sūnūs iš kitų Žemaitijos miestelių ir regionų. Tai sudarė galimybes prisidėti prie naujos kartos įtakingų bendruomenės narių, ne rabinų, bet įvairiais verslais besiverčiančių, ugdymo, jiems įdiegus Toros moralės pagrindus.

Per keletą metų ši „Talmud Tora“ tiek išaugo, kad dėl išugdytų vyresnių mokinių vietoje pradinės mokyklos ji tapo ješiva, kurioje jau buvo studijuojamas ir Talmudas. Kartu joje didelis dėmesys buvo skiriamas *musarui*. Čia nuolat studijavo šešiasde-

šimt-septyniasdešimt mokinių nuo 10 iki 17 metų amžiaus¹⁸.

Naujovės – *musaro* ir nežydiškų dalykų studijos – ir toliau kėlė įtampas bei labiau tradicinius švietimo būdus bei vizijas palaikančios Kelmės žydų bendruomenės priešiškumą, tačiau jau 1878 m., nepaisant priešininkų pastangų pasiekti, kad ji būtų uždaryta, S. Zivo „Talmud Tora“ gavo carinės valdžios licenciją¹⁹. Tačiau, priešininkams apskundus, esą joje vyksta kurstymas prieš caro valdžią, ir valdžios siųstiems tyrėjams padarius krata, konfiskavus knygas ir įrašus, S. Zivas persikėlė į Grobiniją (Kurše) ir ten įkūrė tokio pat modelio ješivą. Latvijoje modernios švietimo priemonės ir disciplinos buvo priimtos palankiai, tad Grobinioje ješiva veikė be didesnių sunkumų.

„Talmud Toros“ ješivai persikėlus į Grobiniją, Kelmėje liko būrys studentų, kurie ir toliau rinkdavosi buvusioje „Talmud Toroje“, kuri veikė kaip „musaro namai“ (pagal dar I. Salanterio pradėtą *muserštibl* („musaro namų“) modelį Vilniuje ir Kaune). Čia jie meldėsi, studijavo musarą. Juos palaikė Kelmėje apsilankantis S. Zivas.

Kurše gyvenusios Desslerių šeimos pasiūlymu ir finansiškai jos remiamas²⁰ S. Zivas iki 1880 m. Kelmėje įkūrė ješivą. Carinė valdžia ją reabilitavo.

Sveikatai silpnėjant S. Zivas vis daugiau laiko praleisdavo, medituodavo Kelmėje, kartu rūpinosi, prižiūrėjo ir Grobinios „Talmudo Torą“, kai ten negalėdavo nuvykti, iš Kelmės nusiųsdavo savo parašytus pamokslus²¹. Laikui einant jam išsivystė širdies liga. Tikėtina, kad stresas, susijęs su vadovavimu ir lėšų rinkimu įstaigai, kenkė jo sveikatai.

1881 m. S. Zivas, matyt, parašė I. Salanteriui, norėdamas pasitarti, ar jis gali dėl savo sutrikusios sveikatos uždaryti mokyklą Grobinioje. I. Salanteris primygtinai reikalavo, kad mo-

kykla ir toliau veiktų bei teigė, kad S. Zivas yra vienintelis asmuo, tinkamas vadovauti tokiai įstaigai. Tad S. Zivas ir toliau rūpinosi Grobinios „Talmudo Tora“, nors vis daugiau laiko praleisdavo Kelmėje ir, kaip jau minėta, kartais Grobinios studentams savo parašytus pamokslus turėdavo siųsti paštu. Remdamasis S. Zivo susirašinėjimais (tarp jų ir su I. Salanteriu) bei mokinių liudijimais, G. Claussenas teigia, kad išlaikyti Grobinioje „Talmud Toros“ ješivą jis stengėsi ne tik dėl I. Salanterio palaikymo, bet ir dėl to, kad tarp jo mokinių buvo tokių, kurie ne visą jo viziją priėmė. Atrodo, kad tas ypač kritiškas mokinys buvo Natanas Cvi Finkelis, vėliau tapęs Kauno Slabados ješivos dvasiniu vadovu, suformavęs savo *musaro* mokyklą, ir taip šią ješivą padaręs viena pačių reikšmingiausių Lietuvos ješivų, kurios filialas, įsteigtas 1927 m. Palestinoje, iki šiol yra viena svarbiausių ješivų ortodoksiniame žydų pasaulyje. Tuo metu N. Finkelio kritika pirmiausiai buvo nukreipta prieš neżydiškų dalykų studijavimą ješivoje, bei S. Zivo požiūrį į Talmudo studijas. Vėliau, jau įsikūręs Kauno Slabadoje, ten veikusioje ješivoje jis siekė „ištaisyti“ „Talmud Toros“ „nesėkmes“, jo supratimu, kilusias dėl to, jog ten nebuvo studijuojamos kai kurios žydiškos mokslo disciplinos, bei siekė sujungti Talmudo (ir bendrai rabiniškos teisės – halakhos) ir *musaro* studijavimą į neatskiriamą, darnią, vienas kitą tvirtinančią visumą²². S. Zivas, savo ruožtu, buvo kritiškas N. Finkelio *musaro* mokyklos atžvilgiu, nes jis esą „ugdė studentus per glostymą ir siūlydamas pinigus bei garbę“.²³

1886 m. „Talmudo Tora“ Grobinioje buvo uždaryta (galbūt todėl, kad S. Zivas nusprendė, jog dėl pablogėjusios sveikatos ir kitų priežasčių nebegalės jai vadovauti). Tada S. Zivas visam laikui įsikūrė Kelmėje ir čia atsidėjo savo mokinių ugdy-

mui. Kelmėje jis atkūrė „Talmud Toros“ ješivą. Šį kartą ji buvo skirta jau suaugusiems ir vedusiems vyrams. Jie galėjo studijuoti be kokios nors programos ir savarankiškai. Šioje ješivoje studijuodavo ribotas skaičius žmonių. Gerokai sumažintas išlaidas finansavo keletas donorų, kurių žymiausias buvo Vokietijos neo-ortodoksas žydas bankininkas Samuelis Straussas (jis finansiškai padėjo ir N. Finkelio ješivai Kauo Slabadoje).²⁴

S. Zivas siekė ne plėsti mokinių, studentų ratą, t. y. orientuotis ne į kiekybę, kaip tai buvo Kauno Slabados ješivoje ir Telšiuose, bet giliai ir nuodugniai formuoti elitinę nedidelę grupę, kuri galėtų toliau tapti svarbiais lyderiais. S. Zivas juos atribojo nuo miestelio žydų bendruomenės ir ugdė vos ne vienuolyno sąlygomis, diegdamas išskirtinę etinę discipliną, kurios vienas iš pamatinių principų buvo „dalinimasis savo bičiulių našta“, nesiekiant nei prestižo, nei turtų²⁵. Tuo tikslu jis kreipėsi į kitus prie Musaro judėjimo prisijungusius bendražygius, prašydamas, kad jie jam atsiųstų pačių perspektyviausių studentų. Ir, nepaisant prieštaravimų, atrodo, kad daugiausiai jų jam buvo atsiuntęs tas pats N. Finkelis. Tarp jų buvo tokie būsimi ješivų vadovai ir mašgiachai kaip Isseras Zalmanas Meltzeris, Moše Mordekhajus Epsteinas, Naftali Tropas ir Leibas Hasmanas²⁶.

S. Zivo studijų namai Kelmėje buvo ir savotiški susikau-pimo namai, kuriuose tam tikrą laiką yra praleidę ir nemažai kitų Musaro judėjimo narių, kitų didžiųjų Lietuvos ješivų, tapusių Musaro judėjimo centrais, vadovų ir mašgiachų, tarp jų ir Naugarduko (*Novardoko*) ješivos vadovas Josefas Joizelis Horovicas (*Horowitzas*)²⁷, Josefas Blochas (Telšių ješiva), Jeruchamas Levovicas (Miro ješiva).

Toks susikaupimo mėnuo, kai iš visos Lietuvos ir net kitų

Europos kraštų į Kelmę suplūsdavo besidomintys *musaru*, dažniausiai būdavo rugpjūtis-rugsėjis (pagal žydų kalendorių–Elulo mėnuo), kuris paprastai skiriamas savistabai ir atgailai ruošiantis Naujųjų metų (*Roš ha-Šana*) ir Atpirkimo (*Jom Kipuro*) šventėms²⁸. Buvo susiformavęs artimiausių mokinių bei pasekėjų ratas, pasklidęs po įvairius kraštus. Jis save vadino „Devek Tov“ („Gerai prisirišę“), „pasizadėję visą gyvenimą palaikyti tarpusavio ryšį ir atsidavimą *musaro* darbui. Grupę sudarė S. Zivo sūnus Nahumas Zeevas Zivas, jo žentas Cvi Hiršas Broide ir jo artimas mokinys Reuvenas Dovas Dessleris“²⁹. Jie atlikinėdavo įvairias savęs tobulinimui skirtas praktikas, stengdavosi padėti vienas kitam ir palaikyti vienas kitą, o S. Zivas jiems atskirai rašydavo kalbas. Šie tekstai sudaro vieną svarbiausių S. Zivo rašytinio minties palikimo dalių.

S. Zivas vienas pirmųjų iš lietuviškų ješivų (bent jau pirmasis iš *musarinių* ješivų) vadovų buvo išsikėlęs uždavinį įkurti ješivą Palestinoje. Šį projektą vykdė jo mokiniai Baruchas Markusas ir Šmuelis Šenkeris, 1891 m. Palestinoje įsteigę Musaro namus, o 1896–1897 m. – ješivą „Or chadaš“ („Nauja šviesa“), skirtą jauniems vyrams (ją taip pat finansavo minėtas bankininkas Š. Straussas, prisidėjo ir baronas Edmondas de Rotschildas).³⁰

Iš to, kas paminėta, ir iš to, ką šiandien ortodoksiniame žydų pasaulyje priimta laikyti reikšmingu Lietuvos žydų rabiniško intelektualinio elito palikimu ir indėliu į besiformuojantį šiuolaikinį ortodoksinį gyvenimo būdą, suteikiant jam pamatus šiuolaikiniame pasaulyje, kuriame *musaro* studijos užima svarbią vietą asmenybių ugdyme, prasmės ir dvasinio gyvenimo gilinimui platesniuose žydų sluoksniuose, taip pat ir ne ortodoksiniuose sluoksniuose kaip intelektualinis žydų paveldas, XIX a. pab.–XX a. pr. Lietuvoje tai dar nebuvo taip

tikra. Tuo laikotarpiu tiek Slabadoje, tiek Telšiuose, tiek ir kitur vyko studentų protestai ir maištai prieš *musaro* įtraukimą į studijų programas, vyko ir ješivų skilimai, o Musaro judėjimas buvo suvokiamas kaip grėsmė egzistuojančioms nusistovėjusioms rabiniškos tradicijos normoms. Nepaisant šio pasipriešinimo, po Pirmojo pasaulinio karo ir Lietuvai atkūrus valstybingumą, *musaras* tiek Kaune, tiek ir Telšiuose tapo neatsiejama studijų programos dalimi, kaip ir mašgiachų vykdoma dvasinio ir moralinio studentų progreso priežiūra.³¹

S. Zivas mirė 1898 m. liepos 27 d., būdamas 74 metų amžiaus. Po jo mirties vadovavimą Kelmės „Talmud Torai“ perėmė jo brolis – rabinas Arje Leibas Broide, o kai šis 1903m. persikėlė gyventi į Jeruzalę, naujuoju ješivos direktoriumi tapo jo sūnus – rabinas Cvi Hiršas Broide. Po jo mirties 1913m. naujuoju vadovu tapo S. Ziv sūnus Nahumas Zeevas Zivas. Iš jo šias pareigas 1916 m. perėmė S. Zivo mokinys rabinas Reuvenas Dovas Dessleris. Po jo Kelmės ješivai vadovavo S. Zivo žentai – rabinas Danielis Movšovicis ir rabinas Geršonas Miadnikas.

Kelmės „Talmud Tora“ buvo sunaikinta 1941 m. vasarą, kai naciai ir vietiniai kolaborantai nužudė „Talmud Toros“ dėstytojus ir studentus. Jie palaidoti Gruževskių ūkio laukuose esančioje masinėje kapavietėje³².

ŽYMŪS RABINAI IR MAŠGIACHAI, STUDIJAVĘ KELMĖS „TALMUD TOROJE“

Tarp iškilių Kelmės jašivos auklėtinių buvo jau minėtas Kauno Slabados ješivos dvasinis vadovas rabinas N. Finkelis ir rabinas E. Dessleris, kuris yra vienas iš dabartinės, po Antrojo pasaulinio karo sutvirtėjusios ir gyvenimo šiuolaikinėmis

sąlygomis modelius suformavusios žydų ortodoksijos (*chareidim*) ideologijos autoritetas, vadovavęs Panevėžio ješivos filialui Izraelyje. Plačiai žinomi ir tokie Kelmėje studijavę rabinai kaip Jechezkielis Levenšteinas (iš Miro, kuris buvo ir Panevėžio ješivos vadovas), rabinas Jeruchomas Levovitzas (taip pat iš Miro), rabinas Josefas Leibas Nenedikas (Kletzke), rabinas Moše Rosenšteinas (Lomžoje), rabinas Naftali Tropas (Rodūnėje), rabinas Natanas Meiras Wachtfogelis, tapęs mašgiachu Govohos (Lakewood, New Jersey) Beit midrašė. Paminėtinas ir rabinas Eljahu Lopianas (Knesset Chizkijahu Ješiva Kfar Chasidim, Izraelyje) bei rabinas, JAV ir Kanados ortodoksų rabinų sąjungos garbės prezidentas Hayyim Yitzhak HaCohen Blochas.

PABAIGAI

Nors S. Zivo ješivos tiesioginė įtaka bendrai žydų kultūrai, žydų pasauliui nebuvo tokia didelė, kokios jis pats gal tikėjosi, tačiau jo įtakoje formavosi nauja elitinė žymių ortodoksinio judaizmo rabinų, kurie formavo šiuolaikinį lietuviško ortodoksinio judaizmo veidą ir ideologiją, karta. Kita vertus, šiandien susidomėjimas S. Zivo etinės minties palikimu, kad ir pripažįstant tam tikras jo minties ribas, sunkiai priderinamas prie šiuolaikinio pasaulio meistryminių ideologijų ir vertybių (pvz., tokių kaip žemesnis moterų vertinimas nei vyrų), atsižvelgus į laikotarpio kontekstą, kai kurios kitos jo minties padiktuotos gairės šiandien gali pasirodyti svarbios sprendžiant įvairias socialines ir etines šiuolaikinio pasaulio problemas. Išryškunami tokie jo minties aspektai kaip skepticizmas dėl rabinų autoriteto (turint omyje tai, kad *chareidim* bendruomenės dažnai išsiskiria doktrina apie paklusnumą rabinų autoriteto sprendimams, o rabinai laikomi ištobuli-

nusiais savo charakterio bruožus ir proto gebėjimus). Pats S. Zivas buvo apibūdinamas kaip tos doktrinos šaltinis, tačiau knygos apie jį autorius G. Claussenas mano, kad jis taip pat laikėsi nuomonės, jog net ir geriausi rabinai turi ydų ir visiems reikalinga *musaro* praktika. S. Zivo raštai gali pasiūlyti įžvalgų apie moralinį ugdymą, kuris vyksta lėtai, akcentuoti, kad dorybės ugdymas bus nuolatinė kova ir kad dorybė turi būti ugdoma teisingais veiksmais. Kaip teigia G. Claussenas, kai kurios S. Zivo idėjos gali padėti tokiems žydams atsisipirti kai kurioms šiandien labai plačiai, ypač Amerikoje, priimtoms kultūrinėms paradigmoms, tarp jų ir teigiančioms, kad moraliniam formavimui reikia mažai darbo, bei kurios akcentuoja pelną ir dominavimą, vertina individualią, privačią dvasinę patirtį o ne veiksmus, kurie gali pakeisti neteisybę pasaulyje.³³

Tarp žymiausių šiuolaikinių žydų asmenybių ir organizacijų, kurios veikia įkvėptos S. Zivo *musaro* mokymo, yra amerikiečių konservatyvus politinis aktyvistas, verslo konsultantas, centristinės žydų ortodoksijos rabinas Danielis Lapinas, parašęs visą eilę knygų apie verslo etiką, solidarumo ir savitarpio pagalbos vertę bei kelią į klestėjimą ir gerovę. Jo veikalai – tai tam tikra prasme klestėjimo etika, artima ir šiuolaikinėms krikščionių evangelinių bažnyčių siūlomoms etikoms.

Kovai su skurdu, netolerancija, atskirtimi kovojanti žydų žmogaus teisių gynimo organizacija „American Jewish World Service“ (AJWS) yra sukūrusi visą mokymosi programą, raginančią dalyvius užsiimti *musaro* praktika, sutelkiant dėmesį į tokias dorybes kaip nuolankumas, kantrybė, meilė ir atsakomybė, ir ypač pabrėžiančią jau aukščiau minėtą S. Zivo principą „nešti vienas kito našta“ ir tokiu būdu ugdyti sąmoningumą, reikalingą kovai su pasaulyje daugelyje šalių egzistuojančia struktūrine neteisybe ir skurdu. Empatijos ir so-

lidarumo ugdytas yra kertinis šių programų akcentas. Šios dorybės reikšmingos ir Amerikos žydų universiteto rabinui Aryeh Cohenui, kuris jas įsisavino studijuodamas S. Zivo raštus, ir, aktyviai bendradarbiaudamas su AJWS, veikia San Salvadore, ten rūpindamasis sekso darbuotojų ir translyčių moterų grupių teisėmis.

G. Claussenas cituoja A. Coheną: „Sužinojome apie pasaulinį solidarumą. Mes bandėme išmokti, kaip būti su žmonėmis, su kuriais bendradarbiaujame, o tai reikalavo daugiau klausymosi nei kalbėjimo, daugiau nuolankumo nei arogancijos. Viena iš užsiėmimų, kuriuos pravedžiau mūsų grupei, studijavome vieno iš XIX a. musaro judėjimo šviesuolių, rebės Simchos Zisselio Zivo iš Kelmės, tekstą. Jo kelias į pamaldumą reikalauja radikali empatijos, kurią jis įvardija kaip „kito naštos nešiojimą su savimi“. Konkreti praktika, kuria žmogus tai pasiekia, yra įsivaizduoti save užimantį kenčiančiojo vietą, o tada paklausti „ką šioje situacijoje norėčiau, kad kiti dėl manęs padarytų?“ Tų dalykų darymas tada – nešti kito našta su juo. Palydėjimas žengia šį vieną žingsnį toliau, pridėdamas prie empatijos nuolankumo sluoksnį. Galima įsivaizduoti, kokį skausmą jaučia kitas, bet paskui reikia pasakyti: „Aš negaliu žinoti, ko jie iš manęs nori, ar ko jiems reikia, nebent aš paklausiu, ir tada išklausyčiau“. Pasimokę iš palydėjimo, kuri translytės moterys, sekso darbuotojai ir žmogaus teisių gynėjai suteikė vieni kitiems ir jautė vienas kito pareigą, mes sugrąžiname pasaulinio solidarumo idėją, pagrįstą empatija ir nuolankumu.“³⁴

BIBLIOGRAFIJA:

1. Claussen Geoffrey D., „The Promise and Limits of Rabbi Simhah Zissel Ziv’s Musar: A Response to Miller, Cooper, Pugh, and Peters“, *Journal of Jewish Ethics*, vol. 3, no. 1, (2017), p. 154–177.

2. Claussen Geoffrey D., *Sharing the Burden. Rabbi Simbah Zissel Ziv and the Path of Musar*, SUNY Press, 2015.
3. Etkes Immanuel, *Rabbi Israel Salanter and the Mussar Movement: Seeking the Torah of Truth*, Jewish Publication Society, 1993.
4. Katz Dov (Ha-rav), *Tenuat ha-musar. Toldotija, išija ve-šitutija*, Jerušalajim (*Musaro judėjimas. Jo istorija, asmenys ir metodai*), 2, 1952 (hebr. k.).
5. Lvov Aleksander, Pažėraitė Aušra, *Religinio žmogaus atsakomybė: Lietuvos žydų rabiniška mintis tarp racionalizmo ir chasidiško misticismo*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.
6. Lvov Aleksander, „Rabbi Isroel Salanter, the Haskalah and the „Theory of Secularization“: An Analysis from a Folkloristic Point of View“: <http://lvov.judaica.spb.ru/salanter-en.shtml> (žiūrėta 2024 m. gegužės 13 d.).
7. Pažėraitė Aušra, *Litvakiško ortodoksinio judaizmo formavimasis Lietuvoje*, Vilnius: Versus aureus, 2005.
8. Stampfer Shaul, *Lithuanian Yeshivas of the Nineteenth Century: Creating a Tradition of Learning*, The Littman Library of Jewish Civilization, 2012.
9. Саба из Кельма. Рав Симха Зиссель Бройде Зив, *Мусар дома учения в Кельме*, т. 1, Вильнюс, 2018.

IŠNAŠOS:

¹ Katz Dov (Ha-rav), „Tenuat ha-musar. Toldotija, išija ve-šitutija“, *Jerušalajim (Musaro judėjimas. Jo istorija, asmenys ir metodai)*, 2, 1952 (hebr. k.).

² Саба из Кельма. Рав Симха Зиссель Бройде Зив, *Мусар дома учения в Кельме*, т. 1, Вильнюс, 2018.

³ Claussen Geoffrey D., *Sharing the Burden. Rabbi Simbah Zissel Ziv and the Path of Musar*, SUNY Press, 2015; Claussen, Geoffrey D., „The Promise and Limits of Rabbi

Simhah Zissel Ziv's Musar: A Response to Miller, Cooper, Pugh, and Peters“, *Journal of Jewish Ethics*, vol. 3, no. 1 (2017), p. 154–177.

⁴ Adeptas – religijos sekėjas arba šalininkas.

⁵ Išsamiau apie carinės politikos priemones ir žydų bendruomenių krizę XIX a. žr.: Pažėraitė Aušra, *Litvakiško ortodoksinio judaizmo formavimasis Lietuvoje*, Vilnius: Versus aureus, 2005.

⁶ Išsamiau apie žydų tradicinę švietimo sistemą ir XIX a. iškilusius iššūkius žr.: Lvov Aleksander, Pažėraitė Aušra, *Religinio žmogaus atsakomybė: Lietuvos žydų rabiniška mintis tarp racionalizmo ir chasidiško misticizmo*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.

⁷ Klausimas, koks buvo I. Salanterio santykis su Haskala, yra diskusinis. Tradicinė istoriografija dažniau teigė, kad I. Salanteris kaip atstovas tų sluoksnių, kurie siekė išsaugoti tradicinį žydų gyvenimo būdą, buvo priešiškas Haskalai ir kad iš Vilniaus jis išvyko į Kauną todėl, kad carinės valdžios įsteigta rabiniška seminarija siekė, jog jis ten užimtų Talmudo dėstytojo vietą. Seminarija pagal valdžios sumanymą turėjo parengti „apsišvietusius“ būsimus rabinus, gebančius keisti žydų bendruomenės iš vidaus. I. Salanteris, nenorėdamas tiesiogiai konfrontuoti su valdžia, tiesiog išvyko iš Kauno. Tačiau ar situacija buvo tokia vienareikšmė? Anksčiau Sankt Peterburge, dabar Izraelyje gyvenantis antropologas Aleksanderis Lvovas, analizuodamas legendinius naratyvus apie I. Salanterį ir atsižvelgdamas į naujausius Haskalos judėjimo tyrimus bei sekuliarizacijos teorijas, kelia abejones dėl nuo XX a. pr. dominavusio dualistinio požiūrio apie neva egzistavusią aiškią priešpriešą ir kovą tarp „sena“ ir „nauja“, ir kad I. Salanterio veiklą reiktų interpretuoti kaip tos „seną“ reprezentuojančios stovyklos reakciją į „naują“ (žr.: Lvov Aleksander, „Rabbi Isroel Salanter, the Haskalah and the „Theory of Secularization“: An Analysis from a Folkloristic Point of View“ : <http://lvov.judaica.spb.ru/salanter-en.shtml> (žiūrėta 2024 m. gegužės 13 d.). Išsamiau apie I. Salanterį žr.: Pažėraitė Aušra, *Litvakiško ortodoksinio judaizmo formavimasis*; Etkes Immanuel, *Rabbi Israel Salanter and the Mussar Movement: Seeking the Torah of Truth*, Jewish Publication Society, 1993.

⁸ Katz Dov, *Tenuat ha-musar. II*, 28–29.

⁹ Claussen Geoffrey D., *Sharing the Burden*, p. 6.

¹⁰ Išsamiau apie tradicinį žydų auklėjimą ir švietimo sistemą žr.: Lvov Aleksander, Pažėraitė Aušra, *Religinio žmogaus atsakomybė* [...].

¹¹ Kloizu tradiciškai buvo vadinami studijų namai, kurie galėjo būti naudojami ir kaip sinagoga. Oficialiai registruotos sinagogos paprastai buvo didelės ir skirtos didesniems bendruomenių suejėjimams (per šabą ir įvairias šventes), kai sueidavo ir moterys, ir vaikai, ir svečiai, ir tiesiog visi tie, kurie neturėdavo galimybės kasdien rinktis tris kartus maldai, todėl šalia jų egzistuodavo mažesnės patalpos kasdieniam naudojimui, kur vyrai, atsidėję studijoms ir maldai, galėdavo netrukdomi rinktis ir studijuoti bei melstis. Pirklio Neviažskio kloizas buvo įsikūręs Kauno miesto centre, nors didžioji dauguma žydų gyveno Vilijampolėje (Slabadoje). Apie šį kloizą daugiau informacijos, tame tarpe ir paremtos

archyviniiais šaltiniais, žr.: Pažėraitė Aušra, *Litvakiško ortodoksinio judaizmo formavimasis Lietuvoje*, Vilnius: Versus Aureus, 2005.

¹² Claussen Geoffrey D., *Sharing the Burden*, p. 7.

¹³ *Ten pat*, p. 7.

¹⁴ *Ten pat*, p. 11.

¹⁵ Lietuvoje nuo Vilniaus Gaono laikų, t. y. nuo XVIII a. pabaigos, išivirtino priešišku-
mas naujam tuo metu besiformuojančiam Rytų Europoje žydų judėjimui, kuris pabrėžė
entuziastingo ir į mistinį dvasinį vidinį patyrimą orientuoto kelio svarbą, vienur dau-
giau, kitur mažiau sumenkindamas Talmudo studijavimo reikšmę (todėl litvakai plačiai
vadinami *mitnagedais*, t. y. „priešininkais“). Lietuvoje tradiciškai ir pabrėžtinai įsivieš-
patavo Talmudo studijų prioretizavimas. Todėl musaro studijavimas ir meditacijos me-
todai daug kur ėmė kelti įtarimus ir nepasitikėjimą, laikant Musaro judėjimą dar viena
(„žemaitiška“) chasidizmo atšaka.

¹⁶ Taip teigia G. Claussenas, remdamasis E. Friedmano atsiminimų knyga ir straipsniais
apie musaro istoriją (*Sefer ha-Zikbronot* (Tel Aviv, 1925) ir *Toledot baalei ha-musar* (*Ha-*
metitz, 1897 m. gegužės 25 ir 29)), p. 13.

¹⁷ Carinė žydų švietimo reformų politika rėmė pradinių žydų mokyklų, kuriose buvo
įvedami „pasaulietiniai“ dalykai, steigimą ir išlaikymą (išsamiau apie tai žr.: Pažėraitė
Aušra, *Litvakiško ortodoksinio judaizmo formavimasis Lietuvoje*, Vilnius: Versus Aureus,
2005).

¹⁸ Claussen Geoffrey D., *Sharing the Burden*, p. 13–14.

¹⁹ Žr. ten pat. G. Claussen kaip vietinių priešišku pastangų šaltinį nurodo Michelio
Edelsteino straipsnį „Kelm“ laikraštyje *Ha-Levavon* (1873 m. rugsėjo 30 d.), o dėl li-
cencijos Kauno apskrities archyve esančią 1878–1879 m. bylą (Inv. nr. 1, byla nr. B/26,
dokumento nr. 137–78.)

²⁰ *Ten pat*, p. 15.

²¹ *Ten pat*, p. 35.

²² *Ten pat*, p. 35–36.

²³ *Ten pat*, p. 35.

²⁴ *Ten pat*, p. 36–37.

²⁵ Šiuos principus kaip esminius S. Zivo musaro mokymui išplėtojo ir pagrindė tiek savo
monografijoje, tiek ir straipsniuose G. Claussenas (tai matyti ir iš paties monografijos
pavadinimo).

²⁶ Plg. ten pat, p. 37–38.

²⁷ Šioje ješivoje ankstyvoje jaunystėje mokėsi vėliau vienu iš Lietuvos jidiš kalba rašiusių
rašytojų tapęs vilnietis Chaimas Grade, parašęs romaną „Cemach Atlas“, paremtą savo
atsiminimais apie minėtąją ješivą.

²⁸ Žr. Claussen Geoffrey D., *Sharing the Burden*, p. 38.

²⁹ *Ten pat*.

³⁰ *Ten pat*, p. 38–39.

³¹ Išsamiau apie tas kitas ješivas ir maištus žr.: Stampfer Shaul, *Lithuanian Yeshivas of the Nineteenth Century: Creating a Tradition of Learning*, The Littman Library of Jewish Civilization, 2012. Apie mašgiachų instituciją ir jos reikšmę šiuolaikinei žydų ortodoksinei ideologijai ir elito formavimui žr.: Lvov Aleksander, Pažėraitė Aušra, *Religinio žmogaus atsakomybė* [...].

³² Žr. Claussen Geoffrey D., *Sharing the Burden*, p. 40.

³³ Išsamiau apie tai žr.: Claussen Geoffrey D., „The Promise and Limits of Rabbi Simhah Zissel Ziv’s Musar“ [...].

³⁴ Cituota pagal G. Claussen, „The Promise and Limits of Rabbi Simhah Zissel Ziv’s Musar“, p. 168–169.

Laurynas Giedrimas

Kelmės katalikų klebonija ir parapija XIX a. I pusėje

„Klebonija iš pušinių rąstų pastatyta, sena, ant žemų, akmeninių pamatų. Stogas šiaudais dengtas, virš jo – kaminas. Sienos lentomis apkaltos. Jose – durys geležiniais vyriais, vedančios iš kiemo į prieangį [...]“¹. Tokiais žodžiais prasideda 1821 m. Kelmės klebonijos aprašymas, sudarantis galimybę tarsi užėti į svečius pas tuometį Kelmės katalikų kleboną Grigalių Bilevičių ir iš labai arti pažvelgti į Kelmės katalikų dvasininkijos kasdienį gyvenimą, Lietuvos istorikų dar mažai pažintą, paliktą sakralinės architektūros istorijos paribyje².

Mikroistorinis kasdienybės pažinimas padeda mums ne tik pajusti praeities žmonių gyvenimą, bet ir suteikia galimybę kelti naujus su istorija susijusius klausimus³, pvz., kiek pasiturintys buvo Kelmės katalikų klebonai XIX a. I p. ir kas lėmė jų pragyvenimo lygį? Tad šis tekstas nėra tik pasmalsavimas, kas vyko už Kelmės klebonijos durų maždaug prieš du šimtus metų. Straipsnio tikslas – nagrinėtant Kelmės katalikų klebonų kasdienį gyvenimą, nustatant jų pragyvenimo lygį, bent iš dalies atskleisti, kiek pati Kelmė XIX a. I p. buvo turtinga ar skurdi, koks apskritai buvo gyvenimas Kelmėje aptariamuoju laikotarpiu, nes Kelmės klebonija su jurisdika neabejotinai buvo Kelmės miesto dalis.

Pažinti gyvenimą Kelmės klebonijoje geriausia naudojant vizitacijas⁴, kuriose, be klebono gyvenamojo namo, dar buvo aprašyti ir ūkiniai pastatai, juose buvę daiktai, žemių valdos, netgi mėsos ir grūdų atsargos. Šio tyrimo pagrindu pasirinkta 1821-ųjų Kelmės klebonijos vizitacija, kurios teksto analizė yra šio rašinio pagrindas. Siekiant efektyviau pasiekti užsibrėžtą tikslą, 1821-ųjų vizitacijos medžiaga papildyta informacija iš vėlesnių vizitacijų. Tuo pačiu tikslu pateikiamas ir Kelmės klebonijos vizitacijose nurodytų duomenų palyginimas su duomenimis, esančiais Kelmei gretimų Liolių⁵, Lyduvėnų⁶, Kražių⁷, Šaukėnų⁸, Vaiguvos⁹ ir Tytuvėnų¹⁰ parapijų vizitacijose. Tad, nieko nelaukę, ženkime pro klebonijos duris ir pasižiūrėkime, kaip anuomet gyveno Kelmės katalikų klebonai, kokie buvo jų namai, ūkis ir kokią parapiją jiems tekdavo aptarnauti.

GYVENAMIEJI PASTATAI: KLEBONIJS NAMAS, ŠEIMYNOS NAMAS IR ŠPITOLĖ

Taigi, ką rastume pravėrę klebonijos gyvenamojo namo duris? Užėję į namo vidų kairėje pusėje išvystume duris geležiniais vyriais, vedančias į pirmąjį kambarį, kuriame buvo du langai, lentinės grindys ir koklinė krosnis su geležinėmis duralėmis. Šio kambario gale – dvigubos į priestatą (alkiečių) vedančios durys su spyna. Čia buvo lakštinio stiklo langas ir lentinės grindys, dešinėje – durys į kambarėlį, kuriame buvo stiklinis langas ir lentinės grindys. Iš čia durys vedė į sandėliuką, rakinamą trimis geležiniais užraktais¹¹. Tęsdami pasivaikščiojimą po kleboniją grįžtame į pirmąjį kambarį ir pro dešinėje pusėje esančias dvigubas duris įeiname į kitą

kambarį, kuriame, kaip ir ankstesniuose, buvo lentinės grindys ir vienas langas. Iš to kambario durys vedė į kambarėlį, kurio dešinėje pusėje buvo durys. Tame kambarėlyje, be lentinių grindų ir atidaromo lango, dar buvo koklinė krosnis. Iš tos patalpos durys vedė į priestatą – alkierių, kuriame buvo vienas langas ir plytomis išklotos grindys. Priešais duris buvo kitos durys, vedusios į kambarėlį su vienu langu ir lentinėmis grindimis, žalia kokline krosnimi. Iš to kambariuko pro duris buvo patenkama į kambariuką-sandėliuką, kurio langus uždarydavo langinėmis. Visų patalpų lubos buvo medinės¹². Pagal vizitacijoje pateiktą informaciją mes turime galimybę virtualiai pasivaikščioti po klebono kambarius, tačiau nesužinome, kokia buvo jų paskirtis, apstatymas baldais. Tačiau jei mus klebonas G. Bilevičius pakviestų į lauką ir nusivestų į pastatą, stovėjusį prie gatvės, galėtume sužinoti daugiau apie klebono buitį ir gyvenimą. Tas pastatas – tai šeimos namas, pastatytas 1817 metais. Jame gyveno ne tik klebonijos tarnai, bet ir buvo gaminamas valgis, laikomos kai kurios maisto atsargos. Šeimos namas, kaip ir klebonijos pastatas, turėjo šiaudais dengtą stogą su kaminu, dvi gyvenamąsias patalpas. Pirmojoje buvo du langai ir plytinė krosnis. Iš šios patalpos patekdavo į priestatą, kuriame buvo vienas langas ir lentinės grindys. Iš priestato durys vedė į antrą kambarėlį, turėjusį du langus, o iš jo – į grindų neturėjusį alkierių, kuriame buvo vienas langas. Dar buvo sandėliukas indams laikyti ir virtuvė su kaminu. Dešinėje pastato pusėje būta kepyklos su kaminu ir dviem langais. Iš kepyklos patekdavo į patalpą, skirtą daržovėms laikyti¹³. Taigi, maistas buvo gaminamas šeimos name, tad šis pastatas buvo skirtas ne

tik klebonijos tarnams gyventi, bet virtuvei. Be šių dviejų gyvenamųjų pastatų, klebonijos sklype, prie pat kapinių, Kelmės miesto pusėje stovėjo sena špitolė¹⁴, kurioje gyveno ne tik elgetos, bet ir veikė paparinė mokyklėlė. 1821m. čia glaudėsi 8 elgetos, mokėsi 20 vaikų, kuriuos skaityti, rašyti, skaičiuoti ir tikėjimo tiesų mokė bajoras mokytojas Vincentas Gediminas. Šiame name būta dar kelių patalpų, tačiau vizitacijoje apie jas nieko nerašoma, paminėtos tik jų molinės grindys – asla.

Mokslo metai šioje špitolėje prasidėdavo lapkričio 1 d. ir tęsdavosi iki balandžio 23-iosios (šv. Jurgio dienos), kai gyvuliai būdavo išgenami į laukus, o vaikai juos turėdavo ganyti. Tikėtina, kad šiai paprastai mokyklėlei buvo sunku konkuruoti su ne taip toli nuo Kelmės buvusiomis Kražių, Padubysio ir Raseinių mokyklomis, kurias, matyt, dažniau rinkdavosi pasiturintys ir į mokslą rimčiau žiūrintys Kelmės parapijiečiai.

Kiek minėti Kelmės klebono žinioje buvę pastatai laikui einant kito, vėlesnėse vizitacijose duomenų nepateikiama, tik 1842 m. vizitacijoje paminėta, kad klebonas naujai šiaudais uždengė klebonijos gyvenamojo namo stogą¹⁵, nes kas kiek laiko tokią stogo dangą būtina pakeisti.

ŪKINIAI PASTATAI IR MAISTO ATSARGOS

Be šių trijų gyvenamųjų pastatų, Kelmės klebonijos žemėje dar buvo 6 ūkiniai pastatai, skirti gyvuliams ir maisto atsargoms laikyti. Kitapus klebonijos gyvenamojo namo, už tvoros, ant žemų pamatų stovėjo medinė klėtis su malksnomis dengtu stogu. Jos viduje buvo laiptai, skirti palipti ant aukšto¹⁶. Klėtyje buvo laikomi miltai ir grūdai, kurių 1821m. didžiąją dalį sudarė rugiai, o šie javai dar LDK laikais suda-

rė didžiąją dalį visų čia auginamų javų ir buvo pagrindinis žmonių maistas¹⁷. Be rugių, klėtyje būta šiek tiek ir miežių, žirnių bei kviečių, tad galime dalyti prielaidą, kad klebonijos gyventojai dažniausiai valgė ruginę duoną, o pyragais, matyt, skanaudavo rečiau. Nupjautus javus laikydavo klebonijos rąstiniame kluone. 1821-aisiais būta dar ir neseniai pastatyto antrojo kluono.

Trys klebonijai priklausę pastatai (karvidė, arklidės su vežimine ir tvartas) buvo skirti gyvuliams ir vežimams laikyti. Visi trys buvo rąstiniai. Lygiagrečiai su karvide stovėjo arklidės su vežimine. Prie karvidės dar buvo kiaulininkas ir paukštidė. Vienoje arklidės pusėje laikydavo du arklius, o kita pusė buvo skirta vežimams pastatyti.

Karvidėje klebonas laikė 3 melžiamas karves, 1 telyčią ir 1 jautį. Kiaulininke buvo 3 paršavedės, 1 paršas ir 2 paršiuikai, paukštidėje – žąsinas ir 3 žąsys, antinas ir antis, 6 vištos ir 1 gaidys. Na o tvarte greičiausiai buvo laikomos avys. Jų 1821-aisiais priskaičiuota keturios.

Gyvuliai klebonijoje buvo laikomi dėl pieno¹⁸, vilnos ir, žinoma, dėl mėsos, paukščiai – dėl kiaušinių. Iš vizitacijoje pateiktų duomenų galime šį tą sužinoti ir apie rūkytos mėsos atsargas, pvz., rašoma, kad klebonijoje buvo 2 lašinių paltys, 2 kumpiai, 4 skilandžiai ir kt.

Ūkiniu pastatu taip reikėtų laikyti ir naujai pastatytą, šiaudais dengtą bravorą su vienu katilu¹⁹, kuriame buvo gaminamas alus ar degtinė.

Laikui bėgant pastatų skaičius ir jų paskirtis klebonijoje, matyt, mažai kito, tik 1842 m. vizitacijoje yra minima naujai pastatyta ledaunė²⁰ – tuometis šaldytuvo atitikmuo.

Gyvulių skaičius ir rūkytos mėsos kiekis vēlesnēse vizitacijoje pateiktas panašiai toks pat, kaip ir 1821-aisiais metais, tačiau negalima sakyti, kad vēlesnēse vizitacijose ši informacija buvo tiesiog nurašyta nuo ankstesnēs, nes matome, kad 1830 m. vietoj 6 vištų paminēta vos viena²¹, o 1842 m. vēl minimos 6 vištos ir 1 gaidys²². Vizitacijose nežymiai skyriasi ir skirtingais metais minimų turētų mēsos gaminių kiekis.

KILNOJAMASIS TURTAS

Kelmēs klebonijoje turėjo nemažai ir kilnojamojo turto, kuris 1821-ųjų vizitacijoje buvo suskirstytas pagal medžiagą, iš kurios jis pagamintas. Dokumente nurodyta, kad klebonijoje buvo alavinių, varinių, geležinių, stiklinių ir medinių rakandų. Reikia manyti, kad juos laikydavo klebonijos gyvenamajame ir šeimos name, špitolėje bei ūkiniuose pastatuote. Daugiausiai klebonijoje būta medinių rakandų, tarp kurių paminėtina sena statinė, du kubiliukai ir vienas didelis kubilas. Prie medinių rakandų taip pat nurodyti ir baldai, iš kurių paminėtini 3 staliaus darbo stalai ir dvi spintos su durelėmis. Tikėtina, šie baldai stovėjo klebonijos gyvenamojo namo kambariuose. Ne ką mažiau klebonijoje būta varinių rakandų, tarp kurių paminėtini du seni katilai, įvairios triūbos (*trąby*) ir kt. Kiek mažiau būta alavinių ir geležinių daiktų. Iš alavinių rakandų paminėtinas plokščias dubuo ir 6 lėkštės, taip pat dvi žvakidės. Tad galima daryti išvadą, kad Kelmēs klebonai, kaip ir LDK bajorai, XIX a. I p. valgė iš alavinių lėkščių. Iš geležinių dirbinių paminėtinas pjūklas, kirvis, du dalgiai ir kt. Šie įrankiai, tikėtina, galėjo būti laikomi šeimos name, klėtyje arba kluone. Tuo tarpu stiklo

dirbinių čia būta nedaug – tik dvi stiklinės ir viena taurė.

Klebonija turėjo biblioteką, kurią, tikėtina, laikydavo bažnyčioje arba gyvenamajame name. 1821 m. šioje bibliotekoje buvo 31 knyga (tarp jų būta teologinių, filosofinių ir istorinių leidinių), 1 bažnyčios inventorinis aprašas ir 5 gimimo, santuokos ir mirties metrikų knygos. Paminėtina klebonijoje turėta kunigo, misionieriaus Tado Krusinskio (1675–1751) knyga, kurioje autorius aprašo 1722 m. Persijoje įvykusį perversmą prieš Safavidų valdžią. Tikėtina, kad tuometis Kelmės klebonas G. Bilevičius skaitė ir bibliotekoje buvusius Aristotelio filosofijos, Busenbaumo teologijos veikalus, o Dievo žodį Kelmės parapijiečiams skelbė iš lenkiškos-žemaitiškos Evangelijos.

JURISDIKA IR BAŽNYČIOS DVARAS

Kelmės klebonijos dalimi laikytina ir visa Kelmės katalikų bažnyčia priklausiusi žemė, kurią sudarė sklypas Kelmėje ir 5 Kelmės bei Vaiguvos parapijų teritorijose buvę kaimai. Sklypas, kuriame stovėjo klebonijos gyvenamieji ir ūkiniai pastatai, kartu su jurisdika apėmė 8 valakų, 18 margų ir 150 prentų žemės sklypą, kuriame buvo ir Kelmės katalikų bažnyčia bei kapinės. Kelmės bažnyčios jurisdikoje stovėjo 28 namai, kurių trijuose jurisdikos gyventojai savo lėšomis buvo įkūrę užėigas. Ši valda prieidavo prie Kražantės upės ir Vilbėno upės tvenkinio. Klebonijos gyventojai turėjo teisę žvejoti Kražantėje, o Vilbėno tvenkinyje – ne, nes Kelmės klebono valdų kaimynas Gruževskis buvo uždraudęs klebonijos gyventojams tvenkinyje gaudyti žuvį.

Kelmės klebonija XIX a. I p. valdė Dikšių, Sutkių, Kušleikių, Tolišių ir Norkių kaimus.

*Kelmės klebonijai XIX a. I p. priklausę kaimai, juose
buvusių sodybų, valakų skaičius ir gretimos jiems gyvenvietės*

Eil. Nr.	Kaimo pavadinimas	Dūmų (sodybų) skaičius	Žemės kiekis (valakais)	Parapinė priklausomybė, gretimos gyvenvietės
1.	Dikšiai	3	5,6	Kelmės parapija. Kaimas iš visų pusių buvo apsup- tas Gruževskių valdų.
2.	Sutkiiai	2	3,28	Kelmės parapija. Kaimas ribojosi su Gružev- skių valdomis, Urbanavičių valdomu Paramočio kaimu ir Juodeikių bajorkaimiu.
3.	Kušleiki- kiai	3	3,19	Kelmės parapija. Kaimas ribojosi su Gruževskių, Knašovskių ir Mackevičių valdomis, taip pat – su Juo- deikių ir Minelgių bajor- kaimiais, buvo šalia Sutkių kaimo.
4.	Tolišiai	3	5,27	Vaiguvos parapija. Kaimas ribojosi su Gružev- skių ir Kačanovskių valdo- mis, taip pat – su Žemaičių seminarijai priklausiusia Vaiguva.
5.	Norkiai	3	3,29	Vaiguvos parapija. Kaimas ribojosi su Gružev- skių ir Kačanovskių valdo- mis, taip pat – su Žemaičių seminarijai priklausiusia Vaiguva.

Kaip matyti iš lentelės, Kelmės katalikų bažnyčiai pri-
klausiusios žemės nesudarė vientiso masyvo, bet buvo išsi-
mėčiusios po įvairias vietas, apėmusias Kelmės ir Vaiguvos

parapijas. Pagal žemės kiekį didžiausias buvo Tolišių kaimas, kurio žemės masyvas sudarė 5,27 valako. Visuose Kelmės klebonijai priklausiusiuose kaimuose sodybų buvo nedaug, visos valdos ribojosi su Gruževskių giminės valdomu Kelmės dvaru.

PARAPIJOS TERITORIJA IR GYVENTOJAI

1821-aisiais Kelmėje kunigavęs klebonas G. Bilevičius,, kurio namus ir valdas vizitacijos dėka turėjome galimybę virtualiai aplankyti, Kelmės bažnyčioje dirbo kartu su vikarais Dominyku Vaškevičiumi ir Silvestru Krištanavičiumi. Tais metais prie Kelmės bažnyčios dar gyveno altarista Antanas Rubavičius, tačiau jis vedė atskirą ūkį ir turėjo savo namus. Taigi, 1821-aisiais Kelmės parapijoje ganytojų pareigas ėjo 4 kunigai. Buvo ir patarnautojų. Kelmės bažnyčios zakristijonu dirbo bajoras Dominykas Rutkauskas, vargonininku–Pranciškus Pacevičius, varpais skambindavo Baltramiejus Eitmantis, Augustinas Varkalevičius ir Rozalija Vareikytė, kuri, tikėtina, buvo ir Kelmės bažnyčios skalbėja – pročka.

1821 m. Kelmės parapijai priklausė Kelmės miestas, kuriame buvo 718 gyventojų, iš kurių 379 eidavo išpažinties, o 339 neidavo (matyt tai buvo mažamečiai katalikų vaikai arba ne katalikai), taip pat Verpenos miestelis (vizitacijoje paminėti 59 jos gyventojai). Į Kelmės parapijos teritoriją įėjo bent jau didesnioji Kelmės dvaro žemių dalis, Antanavo, Graužų, Graužikų, Verpenos, Kotliauščiznos, Padubysio, antro Padubysio, Pustdvario (Aukštutinio Padubysio), Gaštynų, Paprūdžių, Podolės, Žukiškės palivarkai, Janaučių ir Paramočio dvarai su šiemis dvarams ir palivarkams priklausiusiais kaimais ar dalimi kaimų (kartais labiau nuo parapijos centro nutolę dvarai ir kaimai priklausydavo gretimoms

parapijoms). Kelmės parapija apėmė ir Česniškės, Darbučių, Spirgių, Panūdžių, Gaugoriškės, Minelgių, Vaidžių, Juodeikių, Sirvydų ir Pliuskaičių bajorkaimius.

Sodybų ir gyventojų skaičius Kelmės parapijoje 1821, 1830, 1842 metais

Eil. Nr.	Metai	Sodybų (dūmų) skaičius	Gyventojų skaičius
1.	1821 m.	613	5787
2.	1830 m.	616	5476
3.	1842 m.	616	5436

Kaip matyti iš lentelės, XIX a. I p. Kelmės parapijoje buvo apie pusšesto tūkstančio gyventojų, daugiau kaip 600 sodybų (dūmų). Laikui bėgant gyventojų parapijoje šiek tiek sumažėjo, tačiau šie pokyčiai nebuvo dideli.

**KELMĖS KLEBONIJOS IR PARAPIJOS
PALYGINIMAS SU JOS KAIMYNYSTĖJE
BUVUSIOMIS KLEBONIJOMIS IR PARAPIJOMIS**

Remdamiesi daugiausiai 1821-ųjų metų duomenimis apžvelgėme, kaip gyveno Kelmės klebonas, kokia buvo Kelmės katalikų parapija. Kyla klausimas, kiek Kelmės klebono gyvenimas buvo panašus į Kelmės kaimynystėje buvusių Kražių, Liolių, Lyduvėnų, Šaukėnų ir Vaiguvos parapijų klebonų gyvenimą, ar klebonas G. Bilevičius turėjo pagrindą sakyti, kad Kelmėje jis gyvena gerai ir čia jam nieko netrūksta?

Žemaičių vyskupas Motiejaus Valančiaus, 1841-aisiais, t.y. praėjus 20-iai metų po šiame straipsnyje aptariamose 1821m.

Laurynas Giedrimas. Fotografė Kristina Milašauskienė

Kelmės parapijos vizitacijos, pateikdamas duomenis apie Kelmės ir jos kaimynystėje esančių parapijų klebonijas, rašo, kad Kelmės klebonija padori, žemė graži, parapija plati ir dosni²⁴. Tad, regis, ir Kelmės kleboniją po klebono G. Bilevičiaus valdęs klebonas Vincentas Giedraitis čia taip pat turėjo gyventi gerai. Na o ką M. Valančius sako apie Kelmės kaimynus?

Minėdamas Kražius vyskupas pažymi, kad miestelio centre esanti klebonija didžiausia visuose Žemaičiuose, bet žmonės visuose pavietuose išskaidyti, o bažnyčia apleista. Na o Vaiguvos klebonija apibūdinta kaip plika²⁵.

Norint geriau suprasti, kaip XIX a. I p. gyveno Kelmės ir jos kaimynystėje buvusių parapijų klebonai, tenka sugrįžti į 1821-uosius metus. Išsamiau panagrinėjus ano meto šių parapijų gyvenimą galima daryti išvadą, kad visumoje Kelmės klebonija nebuvo išskirtinė, kad būta už ją ir geresnių, tačiau pas

Kelmės kleboną būta kai ko, kuo kaimynai negalėjo pasigirti. Kalbant apie klebono gyvenamąjį namą ir ūkinius pastatus, aktualu tai, jog kaip Kelmėje, taip ir Lioliuose, Lyduvėnuose, Vaiguvoje klebonijos pastatų stogai buvo dengti šiaudais. Tuo tarpu Kražių ir Šaukėnų klebonijos gyvenamieji pastatai buvo dengti malksnomis (lentelėmis), tad, tikėtina, jog jos atrodė geriau nei Kelmės klebonijos gyvenamasis namas. Vaiguvos klebonijoje tuo metu nebuvo kamino²⁶, o tai rodo, jog Vaiguvos klebonai greičiausiai gyveno į dūminę panašioje troboje, tad Kelmės klebonai tikrai kad gyveno geriau, nei klebonai Vaiguvoje.

Tikėtina, kad Kelmės klebonijos vidaus interjeras buvo paprastas. Liolių klebonijos sienos buvo klijuotos popieriniais tapetais²⁷, o Lyduvėnuose – tinkuotos²⁸. Šaukėnuose būta ne tik popieriniais tapetais išklijuotų, nudažytomis lentomis iškalėtų klebonijos sienų²⁹. Jau minėtos Vaiguvos klebonijos šeimynos (tarnų) name sienos buvo išklijuotos popieriumi³⁰, o Kelmės klebonijos sienos, matyt, buvo plikos arba vizitacijose jų sienų danga yra likusi nepaminėta.

Pažymėtina, jog visose gretimose parapijose buvo panašus ūkinių pastatų skaičius kaip ir Kelmėje ir kad jų paskirtis buvo panaši. Būta ir skirtumų. Štai Šaukėnų klebonija, atrodžiusi panaši į nedidelį palivarką, o Kražių klebonijai priklausęs Kalnyčios palivarkas, kuris tiekdavęs maistą Kražių katalikų dvasininkams³¹. Iš maisto atsargų visose aptariamose parapijose būta rugių, dažnai minimi ir miežiai bei avižos. Liolių klebonija dar turėjo ir kanapių. Čia būta labai daug (net 127 vnt.) mėsos atsargų³². Apie klebonijose buvusias dešras, kumpius ir lašinius informacija vizitacijose dažniausiai nebuvo pateikiama, tik, kaip minėta, tokių žinių yra apie Liolių ir Kel-

mės klebonijas bei nurodoma, kad ir Vaigovos klebonas mėsos atsargomis yra gana neblogai apsirūpinęs (Vaiguvos klebono mėsos atsargas sudarė 32 mėsos gaminiai³³).

Augintų gyvulių įvairovė Kelmės klebonija labiausiai buvo panaši į Liolių ir Lyduvėnų klebonijas, tik Lyduvėnų klebonas neturėjo arklių. Kražių ir Vaiguvos klebonijose gyvulių būta labai mažai. Paminėtos tik dvi Kražių klebono turėtos kiaulės, o Vaiguvoje, be dviejų kiaulių, dar buvo ir du galvijai³⁴.

Kelmės kleboniją išskirtine galima laikyti dėl jos turėtos bibliotekos, nes kitose klebonijose nebuvo tokių istorinių knygų kaip T. Krusinskio veikalas, susijęs su Persijos istorija. Žinoma, Kelmės klebonijos biblioteka neprilygo Tytuvėnų vienuolyno bibliotekai, kurioje būta net Alberto Vijūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorijos“³⁶, tačiau šiuo atveju nėra ko lyginti parapijos ir vienuolyno bibliotekų, nes vienuolynuose bibliotekos, be abejo, buvo kur kas turtingesnės leidiniais.

Kelmės klebonija pagal turimos žemės kiekį buvo gana turtinga. Jai priklausė 5 kaimai, kai tuo tarpu Liolių ir Lyduvėnų klebonijos valdė vos po vieną kaimą, o Šaukėnų ir Vaiguvos parapijos savo kaimų visai neturėjo. Tuo tarpu Kražių klebonija valdė didžiulį dvarą, kurį sudarė Kalnyčios palivarkas ir net 16 kaimų, išsibarsčiusių po Kražių, Kaltinėnų, Stulgių, Čekiškės, Vaiguvos, Kurtuvėnų, Kuršėnų, Šakynos ir Užvenčio parapijas³⁷. Savo dydžiu Kražių klebonijos dvaras prilygo netoliese buvusiam Kolainių karmelitų vienuolynui ir Gorskių valdomam Beržėnų dvarui, tačiau, kaip rašė vyskupas M. Valančius, Kražių klebonijos žemės nesudarė vientiso masyvo, o buvo išsimėčiusios atskirais kaimais po beveik visą Žemaitiją. Kita vertus, Kelmės parapija buvo labai didelė ne tik jai priklausiusia teritorija, bet ir gyventojų skaičiumi. Vi-

šos Kelmės kaimynystėje buvusios parapijos buvo bent jau per pusę mažesnės (išskyrus Šaukėnų parapiją, kuri buvo panašaus dydžio kaip ir Kelmės). Tad apibendrinant galima sutikti su M. Valančiumi ir sakyti, kad Kelmės klebonai tikrai valdė visai neblogą kleboniją ir parapiją, kurioje čia dirbę kunigai galėjo visai pasiturinčiai gyventi.

IŠVADOS:

Taigi, atėjo laikas atsakyti į klausimą, kiek pasiturintys buvo Kelmės klebonai XIX a. I p. ir ką tai sako apie pačią Kelmę?

Lyginant su gretimomis Kelmei parapijomis Kelmės klebonai, pradėdami jau ne kartą minėti G. Bilevičiumi, gyveno gana pasiturinčiai, nes turėjo nemažai žemės ir aptarnavo didelę parapiją. Tačiau, skirtingai nei Šaukėnų klebonijoje, kuri žemės neturėjo, bet, galima sakyti, atrodė gana prabangiai, Kelmės klebonija atrodė kukliau. Tai galėjo būti susiję su tuo, jog vieni stambiausių Kelmės parapijos dvarininkų Gruževskiai, tikėtina, labiau rėmė evangelikų reformatų bažnyčią, kai tuo tarpu Šaukėnų parapijoje didžiules Beržėnų ir Šaukėnų valdas valdė Gorskiai rėmė katalikų bažnyčią. Vis dėlto tikėtina, kad Kelmės klebonas valdė didesnę ūkį, negu daugelis kitų pasiturinčiai gyvenusių to meto kelmiškių.

Iš minėtų Kelmės katalikų bažnyčios vizitacijų galime susidaryti vaizdą, ką pamatytume nukeliavę į Kelmę prieš maždaug du šimtus metų, kai žmonės dažniausiai gyveno šiaudais dengtose trobose ir valgė pačių užsiaugintą maistą.

ŠALTINIAI:

1. *Kelmės RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 201–213.

2. *Kelmės RKB vizitacija. 1830 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 243, l. 176–185.
3. *Kelmės RKB vizitacija. 1842 m.*, LVIA, f. 668, ap. 2, b. 256, l. 461–472.
4. *Kražių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 145–161.
5. *Liolių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 217–225.
6. *Lyduvėnų RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 182v.–183.
7. *Šaukėnų RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 227, l. 268–268v.
8. *Tytuvėnų RKB vizitacija. 1820 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 120.
9. *Vaiguvos RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 193–200.

ISTORIOGRAFIJA:

1. Baranowski Łukasz, „Dochody plebanów dekanatu kowieńskiego w końcu XVIII wieku“, *Biuletyn Historii Pogranicza*, 2014, nr. 14, p. 5–17.
2. Dambrauskaitė Neringa, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
3. Jučas Mečislovas, *Baudžiamos irimas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972.
4. Ramonienė Dalia, „Kelmės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo bažnyčia“, *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 25–39.
5. Rupeikienė Marija, Rupeika Antanas, „Onušio vals-

čiaus sakralinių pastatų ir parapijų trubesių architektūra“, *Onuškis*, Vilnius: Versmė, 2017, p. 372–409.

6. Rupeikienė Marija, „Sintautų valsčiaus sakralinių pastatų ir parapijos trubesių architektūra“, *Sintautai*, Vilnius: Versmė, 201, p. 1321–1356.

7. Rupeikienė Marija, Rupeika, Antanas, „Žarėnų valsčiaus sakralinių pastatų ir parapijų trubesių architektūra“, *Žarėnai*, Vilnius: Versmė, 2021, p. 480–522.

8. Rupeikienė Marija, Rupeika Antanas, „Ramygalos valsčiaus sakralinių pastatų ir parapijų trubesių architektūra“, *Ramygala*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 1077–1153;

9. Trimonienė Rita Regina, *Mikroistorija*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008.

10. Vasiliauskas Ernestas, Trimonienė Rita Regina, „Jonišio bažnyčios parapijos archyvas“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2019, t. 42, p. 345–384.

11. Vasiliauskas Ernestas, Trimonienė Rita Regina, „Gruzdių Švenčiausiosios Trejybės bažnyčios parapijos archyvas“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2016, p. 91–110.

12. Vasiliauskas Ernestas, Trimonienė Rita Regina, „Naujosios Žagarės parapijos archyvas“, *Žiemgala*. 2016, nr. 2, p. 10–20.

13. Vasiliauskas Ernestas, Trimonienė Rita Regina, „Ulynos Švč. Mergelės Marijos Vardo ir Girdiškės Švč. Mergelės Marijos Snieginės bažnyčių archyvai“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2017, t. 40, p. 321–349.

IŠNAŠOS:

¹ *Plebania z bierwion sosnowych zabudowana stara, na podmurowaniu niskim kamiennym. Dach słomą kryty pod łopata z kominem wyprowadzonym nad dach. Sciany z frontu*

tarciami opierzone, do której drzwi na zawiasach żelaznych z porworza do sionek... (*Kelmės RKB vizitacija*, 1821 m. LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 202).

² Tyrimai, kuriuose greta sakralinės architektūros bent iš dalies buvo tirtas ir klebonijos bei parapijos gyvenimas: Ramonienė Dalia, „Kelmės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo bažnyčia“, *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 25–39; Rupeikienė Marija, Rupeika, Antanas, „Onušio valsčiaus sakralinių pastatų ir parapijų trobesių architektūra“, *Onuškis*, Vilnius: Versmė, 2017, p. 372–409; Rupeikienė Marija, Rupeika Antanas, „Žarėnų valsčiaus sakralinių pastatų ir parapijų trobesių architektūra“, *Žarėnai*, Vilnius: Versmė, 2021, p. 480–522; Rupeikienė Marija, „Sintautų valsčiaus sakralinių pastatų ir parapijos trobesių architektūra“, *Sintautai*, Vilnius: Versmė, 2013, p. 1321–1356; Rupeikienė Marija, Rupeika Antanas, „Ramygalos valsčiaus sakralinių pastatų ir parapijų trobesių architektūra“, *Ramygala*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 1077–1153; Baranowski Łukasz, „Dochody plebanów dekanatu kowieńskiego w końcu XVIII wieku“, *Biuletyn Historii Pogranicza*, 2014, Nr. 14, p. 5–17. Iš klebonijos ir parapijos tyrimų paminėtini: Vasiliauskas Ernestas, Trimonienė Rita Regina, „Joniškio bažnyčios parapijos archyvas“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2019, t. 42, p. 345–384; Vasiliauskas Ernestas, Trimonienė Rita Regina, „Naujosios Žagarės parapijos archyvas“, *Žiemgala*, 2016, nr. 2, p. 10–20; Vasiliauskas, Ernestas, Trimonienė Rita Regina, „Gruzdžių Švenčiausiosios Trejybės bažnyčios parapijos archyvas“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2016, p. 91–110; Vasiliauskas Ernestas, Trimonienė Rita Regina, „Upynos Švč. Mergelės Marijos Vardo ir Girdiškės Švč. Mergelės Marijos Snieginės bažnyčių archyvai“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*. 2017, t. 40, p. 321–349.

³ Trimonienė Rita Regina, *Mikroistorija*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 18.

⁴ *Kelmės RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 201–213; *Kelmės RKB vizitacija. 1830 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 243, l. 176–185; *Kelmės RKB vizitacija. 1842 m.*, LVIA, f. 668, ap. 2, b. 256, l. 461–472;

⁵ *Liolių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 217–225.

⁶ *Lyduvėnų RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 181–192.

⁷ *Kražių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 145–161.

⁸ *Šaukėnų RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 227, l. 266–279.

⁹ *Vaišuvos RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 193–200.

¹⁰ *Tytuvėnų RKB vizitacija. 1820 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 193–124.

¹¹ *Po lewej od wejścia stronie z zamkiem francuzkim drzwi na zawiasach żelaznych do pokoju pierwszego w którym okień dwojnie pod kit arkuszowych szyb, podłoga z tarcia a w nim pieć taflowy kaflowy Szwedzki z drzewidzkami żelaznymi. W koncu alkierz do którego drzwi podwojne na biegunach żelaznych z zamkiem do pokojka a w oczym okno z arkuszowych szyb pod kit, pieć biaty szwedzki, podłoga zaś tarcia wymuszona. Z tego alkierza a*

prawo drzwi na zawiasach żelaznych z zamkiem do pokojka a w otrzym okno z arkuszo-
wych szyb pod kit jedne podłoga z tarcic. Z tego pokojeczka drzwi na zawiasach żelaznych
do apleczki zamykane trzema zaszczipkami żelaznemi. (Kelmės RKB vizitacija. 1821 m.,
LVIA, f.69, ap. 2, b. 225, l. 202).

¹² Z pierwszego pokoju drzwi podwojne w prawo do pokoju bocznego na biegunach żelaz-
nych z zamkiem do pokojka w którym okno jedne, podłoga z tarcic. Z sieni w prawo drzwi na
zawiasach żelaznych dwoje, pieć szwedzki taflowy. Z tego do alkierza drzwi na zawiasach
żelaznych z zamkiem wewnątrz, w tym podłoga z tarcic, okieni na poł otwierających się
na zawiasach żelaznych z zamkiem, w którym okno jedne, podłoga cegłą slana. Ex oposito
drzwiow sieniych drzwi na zawiasach żelaznych z zamkiem wewnątrz do pokojka, w
tym okno jedne, podłoga z tarcic, pieć zielony taflowy szwedzki. Z tego pokojka drzwi na
zawiasach żelaznych do pokojka na skład przedzielonego tarcicami. Okienic do zamyka-
nia. Okień na zawiasach żelaznych dziewięć. Suffity uszędzy drewniane. (Kelmės RKB
vizitacija. 1821 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 202–202v).

¹³ Czeladny dom frontem do ulicy zabudowany podważony w r 1817. Dach nowy słomą
pod łopatą kryty i komin wyprowadzony. Ten dom acz stary lecz jeszcze mocnego materyalu.
W tym do wejścia po lewej stronie dwie izby podłożnie sianą przedzielone do pierwszej
drzwi na zawiasach żelaznych, okna dwa, pieć ceglany. Z tej do alkierzyka na na zawia-
sach żelaznych drzwi z zamkiem, okno jedne, podłoga z tarcic dana. Z tego do drugiego
pokojka drzwi na na zawiasach żelaznych w nim okna dwa, też do alkierzyka w którym
okno jedne, bez podłogi z sionek komora do składu naczyń i kuchnia z kominem. W prawo
drzwi na zawiasach żelaznych do piekarni. W tej pieć ceglany drzwiczkami żelaznemi,
okna dwa. Z piekarni do ważywni drzwi na zawiasach żelaznych, okno jedne. (Kelmės
RKB vizitacija. 1821 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 202–202v).

¹⁴ Szpital parafialny na placu Plebanskim zabudowany, stary przy samym cmentarzu, na
stronie od Miasta Kielmien. Kryty tarcicą. Od wejścia z podworza we wnątrz po lewej stro-
nie dwie izby, do których drzwi na na zawiasach żelaznych kierzyki z drzwiami na zawia-
sach żelaznych dwa. Okień sześć, pieć ordynaryjnych kafla jeden, ogrzewający obie izby. Po
prawiej podobnierz izby dwie. Alkierzyki dwa na zawiasach żelaznych drzwiow cztery.
Okień sześć, piecy ordynaryjne dwa, podłoga gliną wybita, sufit z tarcic. Do sionek od ulicy
idąc drzwi na zawiasach żelaznych jedne, drugie z sionek na dziedzinczyk. (Kelmės RKB
vizitacija. 1821 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 204).

¹⁵ Kelmės RKB vizitacija. 1842 m., LVIA, f. 668, ap. 2, b. 256, l. 462.

¹⁶ Szpichlerz ex oposito Plebanii za parkanem na kamienym podmurowaniu niskim dre-
wniany, mocny gontą kryty, do którego z podworza drzwi na zawiasach żelaznych z zam-
kiem wewnątrz. Po koncach przedswirnia dwa pokoiki do składu, mające dwa okna.
Z tego przejścia w lewo drzwi na zawiasach żelaznych z zamkiem do pierwszego swirna,
w którym zasieki do szypania zboża. Do drugiego drzwi też na zawiasach żelaznych, w

którym zasieki do zsypania mąki, z tego schody na górę, tarczicami staną. Po oboi koncach tej góry okna spod podobnicz tarczicami moszczony. (Kelmės RKB vizitacija. 1821 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 204).

¹⁷ Dambrauskaitė Neringa, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 148.

¹⁸ Tikėtina, kad Kelmės klebonijoje laikomų karvių melžimo terminai buvo trumpi, nes, pavyzdžiui, Kurtuvėnų dvare 1797 m. 21 karvę melžė iš viso 979 dienas, vidutiniškai 47 dienas vieną karvę, po veršelio, vadinasi, karvės greitai užtrukdavo. (Jučas Mečislovas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972, p. 115).

¹⁹ *Browar nowo zabudowany, o jednym kotle, dach słomą pod łopatą kryty, w którym po obóh bokach i koncu zasieki dla zsypania mąki. (Kelmės RKB vizitacija. 1821 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 204).*

²⁰ *Kelmės RKB vizitacija. 1842 m.*, LVIA, f. 668, ap. 2, b. 256, l. 463.

²¹ *Kelmės RKB vizitacija. 1830 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 243, l. 177.

²² *Kelmės RKB vizitacija. 1842 m.*, LVIA, f. 668, ap. 2, b. 256, l. 463v.

²³ Dambrauskaitė Neringa, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 92.

²⁴ Valančius Motiejus, „Žemaičių vyskupystė“, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, t. 6, p. 315.

²⁵ *Ten pat.*

²⁶ *Vaiguvos RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 194.

²⁷ *Liolių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 217–225.

²⁸ *Lyduvėnų RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 182v.–183.

²⁹ *Šaukėnų RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 227, l. 268–268v.

³⁰ *Vaiguvos RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 194.

³¹ *Kražių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 145–161.

³² *Liolių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 217–225.

³³ *Vaiguvos RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 195.

³⁴ *Kražių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 145–161;

³⁵ *Vaiguvos RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 195.

³⁶ *Tytuvėnų RKB vizitacija. 1820 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 120.

³⁷ *Kražių RKB vizitacija. 1821 m.*, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 145–161.54

Kelmės dvaro sodyba XXI a. pr. Fotografas Virginijus Mankus

Kelmei – 540. Mokslinės konferencijos, vykusios 2024 m. balandžio 26 d. Kelmės krašto muziejuje, medžiaga. 2024 m. – 57 p., iliustr.

Leidinyje pateikiami trijų konferencijos pranešėjų – dr. Jono Drungilo, dr. Aušrelės Kristinos Pažėraitės ir Lauryno Giedrimo – straipsniai.

Maketo autorė, redaktorė
Danutė Ramonaitė-Mukienė

Išleido

